

Міністерство освіти і науки України

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет соціальних наук та соціальних технологій

Кафедра соціології

Кваліфікаційна робота

освітній рівень – бакалавр

з теми

ТИПИ РЕЛІГІЙНО МОТИВОВАНОЇ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД УКРАЇНСЬКИХ ВІРЯН

Виконала: студентка 4-го року навчання,
напряму підготовки
054 «Соціологія»

Яценко Наталія Олександрівна

Керівник: Богдан О. В.,
кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології НаУКМА

Рецензент: Рябчук А.М.,
кандидат соціологічних наук

Кваліфікаційна захищена

з оцінкою «_____»

Секретар ДЕК: _____

«_____» _____ 2020 року

Київ 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ПРОСОЦІАЛЬНА ПОВЕДІНКА ТА ПРОСОЦІАЛЬНА МОТИВАЦІЯ: ПОНЯТТЯ, ТИПИ, ТЕОРІЇ.....	8
1.1. Концептуалізація просоціальності та просоціальної поведінки.....	10
1.2. Форми просоціальної поведінки.....	15
1.3. Теорії мотивацій до просоціальної поведінки.....	23
1.3.1. Релігійно мотивована просоціальна поведінка.....	26
1.4. Висновки до першого розділу.....	27
РОЗДІЛ 2. ПІДХОДИ ДО ВИМІРЮВАННЯ РЕЛІГІЙНО МОТИВОВАНОЇ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ.....	30
2.1. Методологія досліджень релігійності та просоціальної поведінки.....	32
2.2. Підходи до вимірювання релігійності в емпіричних дослідженнях.....	37
2.3. Підходи до вимірювання просоціальної поведінки в емпіричних дослідженнях.....	40
2.4. Висновки до другого розділу.....	45
РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ РОЗВІДУВАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЛІГІЙНО МОТИВОВАНОЇ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД УКРАЇНСЬКИХ ВІРЯН.....	49
3.1. Дизайн дослідження.....	50
3.1.1. Вибірка.....	51
3.1.2. Збір даних.....	55
3.1.3. Процедура аналізу даних.....	55

3.2. Результати розвідувального етапу дослідження.....	57
3.2.1. Побудова гіпотез для подальшого кількісного дослідження.....	60
3.3. Проведення пілотного дослідження з кількісною стратегією.....	61
3.3.1. Рекомендації для покращення кількісного дослідження.....	62
ВИСНОВКИ.....	63
Список використаних джерел.....	67
Додаток А. Шкала самооцінки альтруїзму Раштона (1981).....	72
Додаток Б. Вимірювання конструкту суб'єктивної релігійності із модулю Загального соціального опитування 1998 року (General Social Survey, 1998).....	74
Додаток В. Гайд напівструктурованого глибинного інтерв'ю на тему «Релігійно мотивована просоціальна поведінка».....	81
Додаток Г. Транскрипт напівструктурованого глибинного інтерв'ю (респондент 12).....	84
Додаток Д. Транскрипт напівструктурованого глибинного інтерв'ю (респондент 7).....	93

ВСТУП

Просоціальна поведінка у соціології досліджується з різних ракурсів. Багато емпіричних досліджень стосуються ситуативних чинників просоціальної поведінки, а теоретичні здебільшого стосуються концептуалізації та мотивацій просоціальної поведінки. Просоціальна поведінка – широке поняття, яке, крім того, що досліджується у різних сферах, ще й варіюється у межах груп, контекстів, ситуацій. Вирізняють різні форми просоціальної поведінки залежно від її спрямування на індивідуальний чи колективний рівні, її безпосереднього чи опосередкованого впливу на реципієнта. Обов'язковими атрибутами просоціальної поведінки є, по-перше, «ціна» (анг. cost) для виконавця просоціальних дій, а по-друге – користь (анг. benefits) для інших. Сучасні соціологічні дослідження просоціальної поведінки розглядають останню з мультирівневої перспективи, виокремлюючи три рівня аналізу просоціальної поведінки, а саме: мезо-, мікро- та макрорівні. Причому виділяють відмінності та подібності у тлумаченні просоціальної поведінки між цими рівнями. До просоціальної поведінки відноситься широке коло дій. На мікрорівні розглядається походження просоціальної поведінки людей та закономірності відтворення такої поведінки. Мезорівень передбачає аналіз контексту та його впливу та поведінку того, хто здійснює просоціальні дії, та їх реципієнта.

Багато уваги просоціальній поведінці надають психологи. Частка психологічних досліджень цього феномену очевидно переважає над соціологічними. Крім цього дослідження просоціальної поведінки здійснюються у економіці, соціальній психології та соціальній біології. Той факт, що тематика просоціальної поведінки розвивається у стількох дисциплінах, свідчить про комплексність цього феномена. Відтак виникає проблема концептуалізації та класифікації просоціальної поведінки. На позначення дій, що мають на меті, принести користь іншим паралельно з терміном «просоціальна» вживають термін

«альтруїстична» поведінка. Крім того, у академічній літературі не спостерігається узгодженого класифікації проявів просоціальної поведінки, що створює труднощі при операціоналізації понять у емпіричних дослідженнях. Отож одним із завдань роботи є систематизувати підходи до класифікації та концептуалізації просоціальної поведінки. Відтак у цій роботі вирішується теоретична проблема, що полягає у тому, що прояви просоціальної поведінки, які знаходяться на різних рівнях узагальнення ставляться в один ряд.

Ключовою тематикою дослідження просоціальної поведінки є мотивації, що обумовлюють просоціальні дії. Причому теорії мотивації просоціальної поведінки різняться, адже розглядають здебільшого різні аспекти просоціальної поведінки. Серед детермінант просоціальної мотивації розрізняють внутрішні, або особистісно орієнтовані, та зовнішні, як-от ситуативні чинники. Розрізняють різні теорії просоціальної поведінки, що пояснюють механізми просоціальної поведінки. Релігійно мотивована просоціальна поведінка – це поведінка, яку детермінує зовнішні та внутрішні елементи релігії. Однак у ході цієї роботи буде розглянуто місце релігії серед інших чинників мотивації просоціальної поведінки.

Активно просоціально поведінку почали досліджувати лише з минулого століття. При цьому ця тема перехрещується з дослідженнями моральності, релігії, особистісних цінностей. Зв'язки цих тем логічно обґрунтовуються, адже просоціальна поведінка передбачає дії, що приносять благо іншим та найчастіше вартує певних втрат для того, хто її здійснює. А релігія, що бере участь у формуванні моралі, цінностей, відіграє роль у промоції як просоціальних дії, так і полярних щодо них антисоціальних дій. Окремий кластер досліджень становлять вимірювання впливу особистісних чинників на просоціальність, до яких відносяться й система цінностей, інтерналізованих правил, моральних суджень. Релігія передбачає систему норм, що формують поведінку індивідів.

Щоправда, феномен релігії є напрочуд багатограним. Наразі статистичні дослідження зводяться до висновку, що спростовує безпосередній вплив релігії на просоціальність. У ході цієї роботи з'ясовується, які є підходи до вимірювання ефектів релігії на просоціальну поведінку. Завданням цієї роботи є систематизувати ці підходи.

Дослідження просоціальної поведінки, крім усього, покликані з'ясувати, чи є відмінності у просоціальній поведінці людей різних соціальних груп та категорій людей. Просоціальну поведінку порівнюють поміж людьми різного віку, гендеру, національності, матеріального становища, релігійної належності тощо. Вітчизняні дослідження просоціальної поведінки стосуються переважно психології, педагогіки. Однак це дослідження покликане розглянути можливості дослідження типів просоціальної поведінки на національному рівні. **Метою** цієї роботи є систематизувати типи релігійних мотивації просоціальної поведінки та виявити емпірично прояви релігійно мотивованої просоціальної поведінки на прикладі українських вірян. Отож **об'єктом** є українські віряни. Головним критерієм для окреслення генеральної сукупності є громадянство України та належність до певної релігії. Відповідно **предметом** є релігійні мотивації українських вірян до просоціальної поведінки. Для досягнення мети у роботі поставлені теоретичні та практичні **завдання**. До теоретичних завдань належать:

1. Концептуалізувати поняття «просоціальності», «просоціальної поведінки», «альтруїстичної поведінки».
2. Класифікувати прояви просоціальної поведінки.
3. Систематизувати методи вимірювання конструктів релігійності та просоціальної поведінки.

Серед практичних завдань у ході роботи необхідно:

4. Окреслити дискурси релігійних людей щодо просоціальної поведінки.

5. Побудувати пояснювальні гіпотези щодо природи зв'язку релігійності та просоціальної поведінки.
6. Систематизувати виявлені тенденції релігійно мотивованої просоціальної поведінки серед українських вірян.

У дослідження зв'язку просоціальної поведінки та релігійності переважають кількісні методи, а якісні є значно менш поширеними. Науковці по-різному визначають концепти релігійності та просоціальності, що безпосередньо впливає на вибір методу дослідження. Зважаючи на те, що релігійність можна розуміти як внутрішню (ідеї, вірування, цінності) та зовнішню (релігійні практики), так само детермінанти просоціальної поведінки можна умовно поділити на внутрішні (мотивації, цінності, особистісні риси) та зовнішні (ситуаційні умови, культурні норми), то й орієнтація дослідження залежить від того зв'язок яких аспектів релігійності та просоціальної поведінки знаходиться у фокусі. Соціологічна інтерпретація релігійності полягає у розумінні її соціальної природи, адже релігійність відтворюється за посередництва соціальних інституцій та набувається у ході соціалізації. Існує різні погляди на природу зв'язку релігійності та просоціальної поведінки. Низка дослідників фіксують наявність статистично значущого зв'язку, однак він мало що говорить про напрямок впливу, каузальність. Натомість соціологія має значний пояснювальний потенціал у побудові інтерпретативних теорій релігійно мотивованої просоціальної поведінки.

РОЗДІЛ 1

ПРОСОЦІАЛЬНА ПОВЕДІНКА ТА ПРОСОЦІАЛЬНА МОТИВАЦІЯ: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ, ТИПОЛОГІЗАЦІЯ, ТЕОРІЇ

Просоціальна поведінка розглядаються у багатьох дисциплінарних полях. Огляд низки досліджень допоможе сформувати цілісне бачення цього феномену. Просоціальність та просоціальна поведінка не є тотожними (Бойко, 2016; Гірченко & Буковська, 2019), адже остання є включеною до просоціальності. Просоціальність є «здатність відгукнутися на потреби іншого», а поза науковим дискурсом просоціальність можуть трактувати як переконання та цінність (Бойко, 2016). Щоправда, у дослідження зустрічаються такі, де ці терміни вживаються як взаємозамінні (наприклад, Saroglou, Pichon, Trompette, Verschueren & Dernelle, 2005). До переліку просоціальної поведінки зараховують багато різних дій. Ще більші складнощі в уніфікації проявів просоціальної поведінки створюють різноманітні концептуалізації цього феномену, які різняться залежно від наукової сфери, у якій здійснюється дослідження просоціальності та просоціальної поведінки. Приміром, психологи тримають у фокусі просоціальність людини, адже вона є особистісною характеристикою людини. А економісти та соціологи – зосереджуються на просоціальних діях та їх передумовах.

Просоціальна поведінка – це найширша категорія, яка «об'єднує всі можливі прояви соціально орієнтованої людської поведінки» (Wittek & Bekkers, 2015, с. 579). Просоціальна поведінка обов'язково передбачає «ціну» для виконавця та користь для реципієнта. Психологи найбільше приділяють увагу тому, що надання допомоги іншим і готовність приносити користь людям і суспільству загалом формуються завдяки сукупності змістовних та динамічних рис особистості. Однак, якщо абстрагуватися від особистісних детермінант, то

іншими джерелами просоціальної поведінки є нормативний вимір суспільства, моральні та етичні норми (Simpson & Willer, 2015). Саме на це, на нормативний рівень, передусім спираються соціологи як на підставу для дослідження просоціальної поведінки. Варто зазначити, що просоціальна поведінка не є тотожною альтруїзму. Просоціальна поведінка не передбачає обов'язкову жертвовність актора, який її здійснює, а лише характеризує дії, націлені на покращення добробуту людей.

Проблема виникає у питанні синтезу різних концептів у тематиці просоціальної поведінки. Насамперед, варто зауважити, що у літературі щодо просоціальної поведінки складно знайти класифікації форм (саме цей термін здебільшого використовується для різних проявів просоціальної поведінки) просоціальної поведінки. Крім того, у різних дослідженнях на позначення однієї і тієї самої поведінки вживаються терміни «форма» (наприклад, Piliavin & Charng, 1990) та рідше – «тип» (наприклад, Wittek & Bekkers, 2015). Приміром, колізія для емпіричних досліджень може полягати у тому, що волонтерство називатимуть формою просоціальної поведінки та типом помічних дій. Натомість помічна поведінка – найчастіше позиціонується як відгалуження просоціальності, а отже, є такою, що не охоплює усього ширшого кола просоціальної поведінки. Тобто помічну поведінку теж можна назвати «формою», класифікуючи прояви просоціальності. Не вдалося знайти джерела, де була б упорядкована схема проявів просоціальної поведінки, зокрема тому, що просоціальних дії надзвичайно багато. Проблемою визначення просоціальної поведінки є комплексність цього феномена. Приміром, співіснує багато методологічних підходів щодо мотиваційних джерел просоціальної поведінки, але вони потребують систематизації. Щодо теорії мотивацій просоціальної поведінки, то, на думку польських дослідників Валеріана Дерлеги та Януша Гжеляка (Derlega & Grzelak, 1982, с. 6), теорія позитивної соціальної поведінки,

як ще називають просоціальну поведінку (наприклад, у Gorsuch & Staub, 1981), має включати багато факторів як внутрішніх (психологічне збудження, когніція, емоції), так і зовнішніх (характеристики реципієнта, соціальні норми, ситуативні чинники). Однак спробувати вивести інтегративну теорію мотивацій просоціальної поведінки є полем для майбутніх досліджень просоціальної поведінки.

1.1. Концептуалізація просоціальності та просоціальної поведінки

Передусім, варто зазначити, що поняття «просоціальності» та «просоціальної поведінки» не є тотожними, хоча іноді вживаються як взаємозамінні (наприклад, Wittek & Bekkers, 2015; Saroglou et al., 2005). Крім того, у кількох дослідження зустрічалося взаємозамінне вживання понять «просоціальна поведінка» та «альтруїстична поведінка», що може свідчити або про хиби дискримінантної валідності, або про те, що були використані різні теоретичні парадигми. Подібна колізія у фаховій літературі створює проблеми з концептуалізацією. Отож у цьому підрозділі йтиметься про розрізнення концептів «альтруїстична поведінка», «просоціальна поведінка» та «просоціальність». Колізії виникають й під час перекладу. Приміром, у книзі «Соціальна психологія» психолога Девіда Маєрса у 12 розділі йдеться про помічну (англ. *helping*) поведінку, однак у перекладі російського видавництва «Пітер» 2006 року здебільшого йдеться про альтруїстичну поведінку.

Девід Маєрс (Myers, 2011, с. 443) визначає альтруїзм як «намір покращити добробут іншого без усвідомленого розуміння власного інтересу». Звідси можна розуміти, що концепти «альтруїзм» та «альтруїстична поведінка» також розрізняють, позаяк перший позначає лише намір, а не звершену дію. Альтруїзм,

за словами Маерса, виключає егоїстичну поведінку, тобто є опозиційним до егоїзму. Егоїзм – це відповідно намір покращити власний добробут. Прикметно, що термін «альтруїзм» має соціологічне походження та вперше був використаний класиком соціології Огюстом Коном у книзі «Система позитивної політики» (Simmons, 1990). Даніель Бар-Таль, професор Тель-Авівського університету, що понад 40 років досліджує тематику просоціальної поведінки, спростовує закиди щодо того, що альтруїстичної поведінки не існує. Він говорить, що є два підходи до визначення альтруїстичної поведінки – біхевіористичний та мотиваційний. «Більшість тих, хто наголошує на мотиваційному аспекті погоджуються, що альтруїстична поведінка обов’язково повинна: а) приносити благо іншій особі; б) виконуватися добровільно; в) виконуватися з наміром, а не бути результатом випадкового збігу обставин; г) мати єдиною ціллю благо іншої людини; д) виконуватися без очікування будь-якої можливої нагороди» (Bar-Tal, 1986, с.5). Такі риси, як умисність, добровільність, відсутність зовнішніх винагород прослідковуються й у інших дослідженнях (наприклад, Simmons, 1991). Крім цього, деякі соціальні психологи, як-от, Бетсон, (дивитися Batson, Duncan, Ackerman, Buckley & Birch, 1981) притримувався позиції, що альтруїстична поведінка має виключати, крім зовнішніх, ще й внутрішні винагороди для виконавця – самоповагу, самооцінку, подолання вини тощо. Таким чином можна провести лінію, яка розмежовує просоціальні дії, що можуть виконуватися незумисне, несвідомо, з розрахунку, з примусу та альтруїстичні дії, що за мотиваційним підходом цю можливість виключають. Щоправда, за біхевіористичним підходом усі дії, спрямовані на допомогу іншим, а не задоволення власних потреб, вважаються альтруїстичними, незважаючи на добровільність, умисність, мотиви допомоги, що, власне, й може створювати колізію у вживанні терміну «альтруїзм» стосовно певних поведінкових практик. Визначення альтруїзму з соціологічної перспективи пропонує американська професорка Джейн Пілявін, що досліджує просоціальну поведінку понад 30

років, та її колега: «Поведінка, що дорого вартує виконавцю та залучає емоції стосовно інших (реципієнта); якщо така дія мотивується головним чином потребами іншої людини, а не власними, ми називаємо її альтруїстичною» (Piliavin & Charng, 1990, с. 30). Звідси видно, що різна концептуалізація насамперед залежить від мети дослідження та підходу, який використовується у роботі. Однак коли йдеться про соціальну психологію, зокрема емпіричні дослідження у цій галузі, то розрізнення просоціальності та альтруїзму є вагомим.

Просоціальну поведінку визначають як «широку категорію дій, що визначені певним сегментом суспільства або соціальною групою, як такі, що приносять користь іншим» (Penner et al., 2005). Інше визначення наголошує на складових просоціальної поведінки: «Просоціальна поведінка – це широке коло поведінкових практик, що включають «ціну» для того, хто здійснює просоціальні дії, та користь для інших» (Wittek & Bekkers, 2015). Даніель Бетсон (Batson, 1986, с.3) пояснює, що просоціальна поведінка «стосується широкого кола дій, що націлені на користь одній або кільком людям, а не собі». Серед поведінкових просоціальних практик він перелічує: поміч (англ. helping), утішання (англ. comforting), акт щедрості (англ. sharing), кооперація (англ. cooperation). Проблематика концептуалізації просоціальної поведінки полягає у комплексності цього феномена. До просоціальної поведінки, приміром, зараховують альтруїстичну, однак позиція соціальних еволюціоністів полягає у тому, що людський альтруїзм подібний до тваринного, що призводить до абсолютно різного трактування альтруїзму соціальними біологами та психологами (Simmons, 1991). Соціальні еволюціоністи переконані, що альтруїзм може бути насамперед родинним: йти на жертву можуть тільки щодо кровних родичів, оскільки це допомагатиме збереженню популяції. Крім того, соціальні еволюціоністи здебільшого заперечують існування істинного альтруїзму (англ.

«genuine» у Myers, 2010; «pure» у Wittek & Bekkers, 2015). З чим психологи Бетсон та Бар-Таль не погоджуються – у 1990-х роках відбулася зміна парадигми, що заперечувала існування істинного альтруїзму (Piliavin & Charng, 1990).

Просоціальність відрізняється від просоціальної поведінки насамперед тим, що включає як психологічну орієнтацію допомагати, так і дії допомоги іншим. Дослідник Василіс Сароглоу (Saroglou, 2006) говорить, що у кількісних дослідженнях «вимірюють різні аспекти просоціальності: волонтерство, помічну поведінку, конструкт доброзичливої особистості (велика п'ятірка особистісних рис), низький психотизм (модель вимірювання Айзенка), пробачення, благодійність» (с.2). Відтак можна зрозуміти, що концепт «просоціальність» є ширшим, ніж концепт «просоціальної поведінки», адже під першим, крім дій, розуміють також різні психологічні орієнтації індивіда. Власне, Сароглоу (2012, с. 911) у пізнішій статті зазначає, що потрібно перевіряти зв'язок релігії з просоціальністю, зокрема з просоціальною поведінкою, яка до неї включена. Однак феномен просоціальної поведінки є сам по собі багатограним, тому й пояснення його є мультипарадигмальним. З огляду на превалюючу кількість досліджень просоціальної поведінки у психології, розглянемо здобутки щодо вивчення цього феномену у цій сфері. Насамперед, огляди просоціальної поведінки (наприклад, Penner, Dovidio, Piliavin, & Schroeder, 2005), зроблені соціальними психологами упорядковують рівні дослідження цього феномену. Уся література щодо просоціальної поведінки може бути організована залежно від макро-, мікро, мезорівня розгляду. На мікрорівні досліджуються походження просоціальних тенденцій та джерела їх різноманіття, на макрорівні – вивчення просоціальних дій на рівні груп та організацій, а мезорівні – вивчення взаємодії виконавця та реципієнта у контексті ситуації. Соціологи здебільшого звертають увагу саме на макро- та мезорівень. Крім того, звідси знову видно, що до

просоціальності зараховують як особистісні тенденції людини, так і фактично здійснені дії.

Отже, по-перше, потрібно розрізняти, концепти «просоціальність» та «просоціальна поведінка», роблячи концептуалізацію та операціоналізацію, позаяк перший феномен є ширшим та включає просоціальні дії. Відтак просоціальність – це психологічна схильність людини допомагати та просоціальні дії, що здійснюються людиною. Натомість просоціальна поведінка – це широка категорія поведінкових практик, які передбачають дві обов'язкові складові – а) благо для іншої людини унаслідок вчинених дій, б) «ціна» для виконавця за просоціальну поведінку. Насамперед, ось така чітка концептуалізація є архіважливою для подальших емпіричних розслідувань цього феномену. У побутових наративах та теоретичних роботах спостерігається взаємозамінний вжиток цих термінів.

По-друге, потрібно взяти до уваги, що певною мірою у літературі щодо проблематики просоціальної поведінки зустрічається ототожнення концептів «просоціальної» та «альтруїстичної» поведінки. Це трапляється, передусім, через те, що вивчення феномену просоціальності є мультидисциплінарним. Відтак у відмінних сферах дослідження просоціальності існують відмінні підходи до концептуалізації явищ. Яскравим прикладом є ситуація з концептуалізацією альтруїстичної поведінки. Соціальні психологи, згідно з мотиваційним підходом, серед обов'язкових рис альтруїстичної поведінки перераховують: умисність, добровільність, націленість лише на благо реципієнта, відсутність будь-яких зовнішніх нагород для виконавця за здійснені дії. Проте практика вжитку терміну «альтруїзм» у неприкладній літературі, теоретичних дискурсах може бути зведена до слова «жертвність», тобто явище альтруїстичної поведінки може розумітися значно більш абстрактно.

1.2. Форми просоціальної поведінки

До просоціальної поведінки зараховують категорію «помічної» поведінки (англ. helping behavior). Деколи помічна поведінка та просоціальна вживаються синонімічно, проте помічна поведінка не охоплює усі прояви просоціальної поведінки. Польські дослідники просоціальної поведінки Дерлега та Гжеляк (1982, с. 16) говорять, що помічна поведінка «передбачає надання допомоги іншим або покращення їх становища без якихось прямих доказів того, що людина, яка допомагала, отримала за це нагороду». Соціальні психологи не диференціювали належним чином різні типи помічної поведінки у ході емпіричних досліджень (Bar-Tal, 1986). Даніель Бар-Таль, роблячи огляд емпіричних досліджень помічної поведінки, концептуалізує її як «дію, яка приносить користь іншим та не обіцяє взамін зовнішніх нагород тому, хто її здійснює» (Bar-Tal, 1986, с.3). Наголос на відсутності зовнішньої нагороди слугує для виключення дій, що є взаємодопомогою. Бар-Таль виходить з мотиваційного підходу до визначення помічної поведінки. Автор виділяє різні можливі класифікації помічної поведінки. За дескриптивними характеристиками, дії, що спрямовані на поміч автор об'єднує у такі чотири групи: підтримка (англ. supporting), акт щедрості (англ. sharing), рятування (англ. aiding) дарування (англ. giving). Існує значно більше класифікацій помічної поведінки, зроблених, приміром, на основі моральних суджень або на основі ресурсів (як-от товари, послуги, гроші, любов, статус), які актор постачає реципієнту. «До помічної поведінки належить широка категорія дій, що варіюються від допомоги незнайомцю у надзвичайній ситуації до жертвування власних органів родичам (приміром, пересадка кісткового мозку)» (Derlega & Grzelak, 1982, с. 3).

Дослідження помічної поведінки часто здійснюють на предмет виявлення ситуаційних або особистісних змінних, що на неї впливають (Bar-Tal, 1984). У

підсумках статті «Американське дослідження помічної поведінки» Бар-Таль говорить, що порівняно менша частина статей розглядають культурні фактори та елементи процесу надання допомоги. Серед досліджень особистісних змінних містяться суто психологічні, що виявляють когнітивні передумови надання допомоги, та ті, що зосереджені на соціально-демографічних показниках, як-от гендер, вік, раса, етнічність. Окрему нішу займають дослідження помічної поведінки та соціалізації як її медіативного фактору. Для досліджень ситуативних чинників помічної поведінки найчастіше використовують метод експерименту (Bar-Tal, 1984). Відомими є експерименти Джона Дарлі та Бобба Латане (1968) щодо надання допомоги у надзвичайних ситуаціях. Коли вивчають ситуаційні чинники поведінки, що спрямована на допомогу, то найчастіше розглядають «ефект свідка», який ще називають «синдром Дженовезе». Дарлі та Латане вивчали реальну ситуацію, що трапилася з 18-річною американкою Кітті Дженовезе, яку вбили на вулиці у присутності 38 свідків, котрі ніяк не завадили цьому. Дослідники провели низку експериментів, в яких моделювалися умови схожі до ситуації з Кітті, та підтвердили, що «ефект свідка» (тобто присутність інших людей) впливає на те, як часто та швидко люди допомагають у небезпечній ситуації іншим (Darley & Latane, 1968). Якщо свідків надзвичайної ситуації багато, то відповідальність, за словами авторів, «розчиняється». Помічна поведінка відрізняється від альтруїстичної поведінки, оскільки остання «позначає високу моральну якість помічної поведінки» (Bar-Tal, 1986, с.11). Вище (див. підрозділ 1.1) були наведені умови, які має задовольняти альтруїстична поведінка, а саме: виконуватися навмисно, добровільно, безкорисно, свідомо. Крім того, альтруїстична поведінка має бути позбавлена будь-яких нагород. Нагороди поділяють на внутрішні (подолання вини, самоповага) та зовнішні (гроші, репутація тощо) (Mayers, 2010; Bar-Tal, 1986, с.11). Причому деякі дослідники обмежують альтруїстичні дії до тих, що не містять зовнішніх нагород (наприклад, Batson et al., 1981).

Одним з найрозповсюдженіших проявів просоціальної поведінки є кооперація. Вивчаючи кооперацію, можна виділити чимало соціологічних аналізів цього явища (наприклад, Diekman & Lindenberg, 2015). Кооперативна поведінка, або співробітництво, передбачає добровільні дії, спрямовані на покращення добробуту інших, з яких актор передбачає вилучити вигоду для себе (Diekman & Lindenberg, 2015, с. 863). Професори Андреас Дікман та Сігварт Лінденберг стверджують, що тема кооперативної поведінки фігурує в соціології віддавна, проте раніше вона існувала під заголовками «солідарність» та «соціальний порядок». Умовами, які забезпечують існування кооперації, є спільність цінностей, соціальні норми та конформність до них. Дікман та Лінденберг наголошують на необхідності розглядати кооперативну поведінку як вбудовану у соціальні інституції, соціальний взаємодію та час. Варто зауважити, що кооперативна поведінка – це не просто відносини взаємообміну, адже звичайна співпраця може передбачати те, що одна зі сторін намагатиметься задовільнити свої інтереси за рахунок інших сторін. «Кооперативна поведінка максимізує інтереси як однієї сторони, так й інших сторін» (Derlega & Grzelak, 1982, с. 3).

Дослідження кооперативної поведінки Дікманн та Лінденберг (2015) поділяють на дві групи – ті, що виходять з припущення, що в основі кооперації лежить раціональний егоїзм, та ті, що припускають, що в основі лежить соціальна відповідальність. Порівняно з іншими проявами просоціальної поведінки, кооперація є обумовленою раціональними розрахунком. Проте кооперація також спрямована на покращення становища індивіда, а іноді – групи, інституції, суспільства. Автори книги «Кооперація та поведінка, що допомагає: теорії та дослідження», Дерлега та Гжеляк (1982), вважають кооперацію та помічну поведінку двома позитивними формами просоціальної поведінки. Просоціальна поведінка, на їх погляд, «призводить до максимальних спільних набутків усіх

залучених сторін (індивідів, груп або організацій) у ситуаціях, коли усі залучені є взаємопов'язаними (тобто дії кожної зі сторін впливають на здобутки та втрати всіх)» (Derlega & Grzelak, 1982, с.5). Попри те, що є очевидні відмінності між кооперацією та помічною поведінкою, є й подібності. По-перше, обидві ці форми приносять позитивні результати тим, на кого вони спрямовані. Крім того, обидві ці форми поведінки, як простежується у книзі «Кооперація та поведінка, що допомагає: теорії та дослідження», найчастіше розвідують через особистісно орієнтовані теорії або ситуативні змінні. Відмінністю цих форм, найперше, є суть взаємозв'язку акторів у ситуації кооперації та помічної поведінки.

До просоціальної поведінки зараховують також філантропічну поведінку. Особливістю цього явища є міждисциплінарний характер його досліджень. Філантропія сприймається і як особистісна риса людини, фігуруючи у теоретичних дискурсах, і як просоціальна поведінка, оскільки вона передбачає дії, спрямовані на загальне благо людей. З соціологічної перспективи філантропією є «добровільні дії спрямовані на суспільне благо» (Payton, 1988, як цитата за Schuyt et al., 2010). Філантропія передбачає міжособистісний характер взаємодії, однак філантропічні цілі не лежать у межах лише міжособистісних відносин (Schuyt et al., 2010, с.121). Метою філантропії є покращення становища всіх суспільств, тобто зростання соціального добробуту людей. Прикладами філантропічних дій є вкладання фінансових, фізичних, інтелектуальних, часових ресурсів задля поліпшення суспільного добробуту. Виконавцями філантропічних дій можуть бути як окремі індивіди, так і організації, інституції.

Дослідники Рене Беккерс та Памела Віпкінг (2011) зробили огляд емпіричних досліджень філантропічної поведінки, розглянувши понад 500 статей. Вимірюють філантропічну поведінку найчастіше на основі результатів опитування щодо залученості у благодійність, меценатство (англ. *charitable giving*) та інші прояви просоціальної поведінки, що пов'язаної з щедрістю та

даруванням. Благодійне дарування визначають як «жертвування коштів організаціям, які покращують становище інших, на противагу не залишаючи ці кошти сім'ї» (Bekkers & Wierking, 2011, с. 925). Виокремлюють вісім механізмів, які є ключовими силами просування благодійного дарування: а) усвідомлення потреби іншого; б) наполегливе прохання іншого; в) співвідношення «ціни» та «винагород»; г) репутація; д) альтруїзм; е) психологічні вигоди (приміром, відчуття самоповаги або придушення відчуття провини); є) очікувана ефективність; ж) цінності (Bekkers & Wierking, 2011). Вивчення філантропії є мультидисциплінарним, тому автори систематизували дані з досліджень маркетингових, економічних, соціально-психологічних, біологічних, антропологічних, політичних та соціології.

Примітка¹:

1 – простір перетину кооперативної та помічної поведінки (кооперація передбачає винагороди для виконавця);

2 – простір перетину альтруїстичної та помічної поведінки (помічна не передбачає жертовності без будь-яких внутрішніх нагород);

3 – простір перетину філантропічної та помічної поведінки (філантропічна поведінка спрямована на суспільний добробут, а

Рис. 1.1. Форми просоціальних дій.

¹ Рисунок не націлений відобразити реальні пропорції при перетині форм поведінки, тож розміри фігур на рисунку зображені схематично.

виконавцями є зокрема інституції та організації);

4 – особливості кооперативної поведінки;

5 – особливості альтруїстичної поведінки;

6 – особливості філантропічної поведінки.

Помилково до форм просоціальної поведінки зараховувати емпатію. Емпатія фігурує у низці досліджень просоціальної поведінки (наприклад, Eisenberg et al., 2002; Bar-Tal, 1986; Batson et al., 1981). Однак емпатія є феноменом, що відображає здатність співчувати іншим, ставлячи себе на їх місце, а отже, не є формою просоціальної поведінки, а просоціальною емоцією. Найвідомішою теорією про зв'язок емпатії та просоціальної поведінки є теорія «емпатії-альтруїзму» Бетсона, котрий займався дослідницьким питання існування істинно альтруїстичних мотивацій, вивів теорію «альтруїзму-емпатії» (дивитися у Batson, 2011), перевіrivши експериментальним шляхом зв'язок цих явищ. Дослідник робить висновок, що емпатична стурбованість є підтвердженням альтруїстичної мотивації, натомість латентне прагнення віднайти внутрішнє полегшення або позбавитися вини є егоїстичною мотивацією.

Ще однією формою просоціальної поведінки є альтруїзм, про який йшлося згорі (див. підрозділ 1.1). Причому методологічно важливим у цьому дослідженні є розрізнення проявів просоціальної поведінки. Задля класифікації проявів просоціальної поведінки потрібно врахувати рівень генералізації цих проявів. Терміни «форма», «тип» та «вид» використовуються на різних рівнях класифікації. Зокрема це видно на прикладі таксономії живих організмів, де різні види формують тип. У цій роботі вирішується теоретична проблема, що полягає у тому, що прояви просоціальної поведінки, які знаходяться на різних рівнях узагальнення, ставляться в один ряд. У літературі паралельно вживається поняття «форма» та «тип», коли йдеться про розрізнення проявів просоціальної

поведінки. Традиційно «тип» вживається тоді, коли йдеться про позначання чогось зі спільними характеристиками (Peronis, 2015, с. 354). Натомість «форма» стосується того, що має прикметні обриси, проте вживається не лише в архітектурі чи суміжних галузях. У ході теоретичного аналізу просоціальної поведінки виявлено, що найчастіше щодо варіацій просоціальної поведінки вживається термін «форма». Віттек та Беккерс (2015, с. 579) зазначають, що «просоціальна поведінка може мати різноманітні форми», залежно від контексту, у якому відбувається допомога, залежно від того, на кого вона спрямована (ближніх чи чужинців, суспільство чи абстрактну ідею). При цьому автори використовують разом термін «типи» просоціальної поведінки, додаючи, що використання різних «лейблів» притаманне дослідженням навіть однієї галузі. Проте до форм відносять прояви, які логічно розташувати на різних рівнях класифікації. Приміром, формою просоціальної поведінки називають акт давання (англ. giving), однак давання може бути здійснене у ході і альтруїстичної, і кооперативної, і помічної, і філантропічної поведінки. Подібне з підтримкою, позичанням, рятуванням, жертвуванням, які за спільністю характеристик можна віднести до типів просоціальних дій. Відтак у цій роботі запропоновано виокремлювати типи просоціальних дій (див. Рис. 1.2.) та форми просоціальної поведінки (див. Рис. 1.1). Форми мають вищий ступінь генералізації та слугують для позначення груп просоціальних дій. Критерієм для розрізнення форм є співвідношення двох головних складових просоціальної поведінки – «ціни» та «винагороди» для виконавця, а також кількості блага для отримувача та рівень, на який спрямована допомога – індивідуальний чи колективний.

Рис. 1.2. Типи просоціальних дій

Відповідно альтруїстична поведінка передбачає відсутність будь-яких ви нагород за її здійснення та високу «ціну» для виконавця. Кооперативна поведінка передбачає для виконавця отримання рівнозначних з отримувачем винагород та вартує значно менше для виконавця. Філантропічна поведінка передбачає кінцевим бенефіціаром суспільство, тобто філантропія спрямована загалом на людський добробут, а реципієнтами допомоги часто є організації, які потім розподіляють допомогу між людьми. Дещо схожим до трактування альтруїстичної поведінки є трактування помічної поведінки, але на відміну від першої помічна поведінка може включати нагороди для виконавця та, крім того, здійснюватися незумисна, недобровільно.

Отже, для вирішення завдання роботи щодо систематизації проявів просоціальної поведінки були використані загальнонаукові методи синтезу та аналізу. У літературі щодо проблематики просоціальної поведінки не вдалося

знайти схеми класифікації проявів просоціальної поведінки. Отож у цій роботі пропонується класифікаційна модель, яка розрізняє прояви просоціальної поведінки залежно від рівня генералізації. Класифікаційна схема насамперед буде корисна для подальшого розвитку емпіричних досліджень просоціальної поведінки саме у частині концептуалізації та операціоналізації проявів просоціальної поведінки. Схематично проводиться розрізнення між формами просоціальної поведінки та типами просоціальних дій, які у оглянутій літературі зазначалися через кому. Отож до форм просоціальної поведінки відноситься альтруїстична, кооперативна, філантропічна та помічна поведінка, адже кожна з них позначає широку групу поведінкових практик. Критеріями для розрізнення форм просоціальної поведінки є варіації співвідношення «ціни» та «винагород» для виконавця – головних складових просоціальної поведінки, а також кінцевий бенефіціар просоціальної поведінки – індивід, група, суспільство. Тип просоціальних дій – це характер дії, яка виконується для того, щоб принести користь іншим. До типів відноситься утішання, підтримка, дарування, давання, позичання, рятування, донорство, волонтерство.

1.3. Теорії мотивації до просоціальної поведінки

Тематика мотивацій до просоціальної поведінки розглядається у низці досліджень (наприклад, Karylowski, 1984; Bar-Tal, 1986). Сформовані теорії щодо природи та детермінант мотивації до просоціальної поведінки будуть розглянуті у цьому підрозділі. Валеря'н Дерлега та Януш Гжеляк, редактори книги «Кооперація та поведінка, що допомагає», у передмові говорять, що «вирізняють теорії, в яких йдеться про ситуативні фактори, когнітивні основи, системи цінностей, засвоєні норми, психологічне збудження, процес прийняття рішень»

(Derlega & Grzelak, 1982, с.7). Різноманітність теорій існує у зв'язку з тим, що дослідники беруть до уваги різні аспекти просоціальної поведінки та використовують різні теоретичні підходи. Відповідно різноманітні теорії наголошують на ролі різних чинників просоціальної поведінки.

Варто розрізняти теорії та підходи, що пояснюють механізм, що обумовлює просоціальні дії, та предиктори просоціальних дій. Три базових теорії, що пояснюють існування просоціальної поведінки – теорія соціального обміну, теорія соціальних норм та еволюційна теорії (Mayers, 2010). Перша теорія за сутністю психологічна, друга – соціологічна, а третя – біологічна. Еволюційна теорія говорить про те, що альтруїзм є генетично зумовлений, адже для збереження роду потрібно було допомагати кровним родичам. Теорія соціального обміну говорить про те, що індивіди виконують просоціальні дії, керуючись принципом взаємообміну. Надаючи допомогу, люди очікують, що у разі потреби їм також нададуть поміч. Згідно з теорією соціальних норм, ключовим чинником, який бере участь у формуванні альтруїстичної диспозиції людини є соціальні норми. Зазначають два типи соціальних норм, котрі заохочують альтруїзм – норми соціальної відповідальності та норми взаємності або реципрокальності (Mayers, 2010). Згідно з нормою взаємності очікується, що надання послуги актором передбачає, що реципієнт «відплатить» аналогічно у майбутньому. Порушення даної норми може призвести до зменшення соціального капіталу порушника. Натомість норма соціальної відповідальності найчастіше вступає у дію, коли йдеться про соціально незахищені категорії населення та всіх, хто не може надавати допомогу у відповідь. Норма соціальної відповідальності стимулює людей безкорисно допомагати дітям, людям похилого віку, людям з інвалідністю та іншим. Причому теорія соціальних норм за природою є соціологічною та поширеною відповідних дослідженнях (Simpson & Willer, 2015). Сімпсон та Віллер (2015), приміром, виділяють три механізми

соціологічного пояснення просоціальної поведінки: норми, репутація та соціальне мережобудування. Соціологічна концепція розвитку альтруїзму, запропонована Чалдіні (1981), передбачає засвоєння альтруїстичних норм у ході триступеневого процесу: первинної соціалізації, усвідомлення того, що альтруїстична поведінка цінується іншим і насамкінець засвоєння альтруїстичних норм (Piliavin & Charng, 1990, с. 41).

Вісім теорій або підходів, що пояснюють просоціальну поведінку, виділяють Віттек та Беккерс (2015, с. 580), а саме: еволюційна теорія, підхід раціоналізму, підхід вибіркового стимулів, інституціональна теорія, структурна теорія, ситуаційна теорія, підхід індивідуальних особливостей, підхід соціального мережобудування. Більше детальні та специфіковані теорії, на думку автора, покращують пояснення механізму просоціальної поведінки. Підсумовуючи коротко, еволюційна теорія стверджує, що люди більш схильні допомагати родичам для збереження своїх генів. Хоча наразі фактом є те, що просоціальна поведінка сягає далеко за межі родинного кола. Підхід раціоналізму стверджує, що допомагаючи людина намагається максимізувати здобутки всіх сторін-учасників. Підхід вибіркового стимулів говорить про те, що у середині певних організацій або ж за допомогою установа певних норм для людей можуть створювати штучно стимули для залучення у просоціальну поведінку. Інституційний підхід, що перегукується з теорією соціальних норм, наголошує на важливості формальних та неформальних норм у ролі джерел просоціальної поведінки. Структурний підхід представлений через соціальну дилему, з якою стикають в умовах кооперативної допомоги, яка у кінцевому результаті вирішується тим, що кожній стороні буде краще зробити внесок у співпрацю. Підхід соціального мережобудування стверджує, що повторювані взаємодії з іншими відіграють ключову роль у промоції просоціальної поведінки. Ситуаційний підхід наголошує на ролі тригерів для просоціальної поведінки у

вигляді особливостей ситуації допомоги. Ці підходи більш деталізовано пояснюють можливі детермінанти та механізми просоціальної поведінки.

Джерела мотивацій до просоціальної поведінки можна розділити на дві групи – екзоцентричну та ендоцентричну (Karylowski, 1984). Екзоцентрична мотивація є основою людської помічної поведінки, тому що вона полягає очікуваних зовнішніх нагородах. Ендоцентрична мотивація ґрунтується на людських діях, спрямованих на допомогу, які не передбачають зовнішніх видимих винагород. Аналіз мотиваційних джерел коопераційної поведінки у експериментальних дослідженнях зосереджений здебільшого на зовнішніх (ситуаційних або структурних) джерелах мотивації, аніж на внутрішніх (Derlega & Grzelak, 1982). Крім того, на думку авторів, популярним для вивчення мотивацій, що в основі кооперативної поведінки, були «теорія прийняття рішень» та «теорія ігор».

1.3.1. Релігійно мотивована просоціальна поведінка. У літературі концепт «релігійно мотивована просоціальна поведінка» зустрічається порівняно не часто, однак подеколи усе ж уживається (наприклад, Elk, Rutjens, Harreveld, 2016). Частіше з'являється концепт «релігійна просоціальність» (наприклад, Norenzayan & Sharif, 2008). Релігія та релігійність можуть виступати як предиктори просоціальної поведінки: на користь цього свідчать різноманітні емпіричні дослідження, де використовуються релігійні змінні. Механізм дії релігії на просоціальність можуть пояснювати зазначені згори теорії мотивації просоціальної поведінки. Наприклад, у межах підходу вибіркового стимулів або ситуативного підходу можна розглядати насамперед візуальну матеріальну складову релігії. Останніми роками набувають популярності дослідження релігійного праймінгу, а саме того, як перебування серед релігійних речей неусвідомлено чинить вплив на поведінкові схеми. Причому деякі з подібних досліджень не знаходять статистично значущого зв'язку між релігійним

праймінгом та просоціальними діями (наприклад, Gomes & McCullough, 2015), а інші – навпаки (Pichon, Voccato, & Saroglou, 2007). У межах підходу інституційного та теорії соціальних норм варто розглядати ціннісну та нормативну складову релігії. Релігія, як інституція, передбачає низку формальних та неформальних правил, які регулюють поведінку вірян. Відтак частина емпіричних досліджень розглядає статистичний зв'язок між певними релігійними переконаннями та інтенсивністю просоціальних дій людини (наприклад, Elk, Rutjens, Harreveld, 2016). Дослідження кореляційних зв'язків конструкту релігійності та просоціальної поведінки приносять багато цікавих результатів та створює складну картину, однак (у Pichon, Voccato & Saroglou, 2007, с.1041) «передбачаються очевидні обмеження, адже інструменти вимірювання фіксують самооцінку, а отже й соціальні стереотипи та соціально схвалювані відповіді, відтак факти кореляції не дають можливості говорити про можливі напрямки впливу». Отож подальша розробка проблематики релігії та просоціальної поведінки потребує глибшого розвідування природи їх зв'язку.

1.4. Висновки до першого розділу

Отож, по-перше, ключовими компонентами просоціальної поведінки є «ціна» для виконавця та покращення становища індивіда чи колективу внаслідок дій виконавця. Просоціальність та просоціальна поведінка не є взаємозамінними поняттями, адже просоціальність є ширшим поняттям та включає у себе просоціальну поведінку. Тобто просоціальна поведінка є розмірністю просоціальності. Відтак у емпіричних дослідженнях, вимірюючи просоціальність, звертають передусім увагу на вимірювання психологічних конструктів особистості, як-от психотизму чи агресії. Просоціальність включає як

психологічні схильності людини, так і фактично виконані просоціальні дії. Крім того, у оглянутій літературі співіснують різні підходи до концептуалізації альтруїстичної поведінки. За мотиваційним підходом, який має переваги у емпіричних дослідженнях, альтруїстична поведінка має задовільняти низку вимог, а саме: виконуватися безкорисно, умисно, добровільно та не передбачати будь-яких нагород. Натомість головна вимога, яку має задовільняти просоціальна поведінка, – це приносити благо іншим.

По-друге, у цій роботі пропонується класифікувати форми просоціальної поведінки залежно від співвідношення «ціни» та «винагород» для виконавця просоціальних дій, а також залежно від кінцевого бенефіціара, на якого спрямована поведінка – індивіда, групу чи суспільство. До більш широкого класу просоціальної поведінки є включеною помічна поведінка, яка, у свою чергу, має перетини з кооперативною, філантропічною та альтруїстичною поведінкою (див. Рис. 1.1). Крім того, у цій роботі пропонується розрізняти форми просоціальної поведінки та типи просоціальних дій, які знаходяться на різних рівнях узагальнення у класифікаційній схемі (див. Рис. 1.2). До типів просоціальних дій належать підтримка, утішання, благодійність, рятування, дарування, волонтерство тощо.

По-третє, важливо розрізняти теорії просоціальної поведінки та предиктори мотивації просоціальної поведінки. Найпоширенішими теоріями, що пояснюють механізми просоціальної поведінки, є еволюційна теорія, теорія соціального обміну та теорія соціальних норм. Серед мотивацій до просоціальної поведінки виокремлюють ендоцентричні та екзоцентричні. Причому у межах різних теорій містяться різні предиктори мотивації просоціальної поведінки, як-от певні ситуативні фактори, когнітивні основи, системи цінностей, засвоєні норми тощо. Релігія може виступати у ролі предиктора просоціальних дій, що деякі дослідження підтверджують емпірично, демонструючи статистично

значущий зв'язок релігійних змінних та поведінкових схем. Однак релігійно мотивована просоціальна поведінка є проблематикою, що перебуває у розробці.

РОЗДІЛ 2

ПІДХОДИ ДО ВИМІРЮВАННЯ РЕЛІГІЙНО МОТИВОВАНОЇ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ

Значна кількість досліджень релігії та просоціальної поведінки є емпіричними. Вони націлені підтвердити чи спростувати ефекти релігії на просоціальність людини та перевірити поширене у суспільстві уявлення, що релігійні люди є більш схильними допомагати іншим. Левова частка таких досліджень здійснюється у соціальній психології, де просоціальність розуміється як перелік особистісних рис людини, тобто диспозицій, що забезпечують людську просоціальність. Про зв'язок релігії та поведінки людини пише Фрейд: «Релігія, як частина культури, передбачає механізми, що контролюють природу людської деструктивності, що спричинена нарцисизмом та сексуальними імпульсами» (Freud, 1927 як цит. у Saroglou, 2006). Дослідження, що базуються на даних самооцінки просоціальних дій та релігійності, систематично підтверджують зв'язки між релігією та просоціальністю, однак водночас частина досліджень, особливо соціальних експериментів не підтверджують або заперечують зв'язок релігійності та просоціальності (Saroglou, 2006, с. 2).

Проблемою у виявленні природи зв'язку просоціальності та релігійності є явище соціальної бажаності, що для деяких науковців є основним аргументом, аби стверджувати що існуючі кореляції між релігією та просоціальністю є фіктивними (наприклад, Galen, 2012). Однак у відповідь на проблему соціальної бажаності (Saroglou, 2012, с. 911) зазначає, що «зважаючи на існуючі докази, це емпірично передчасно, невиправдано і теоретично проблематично заявити, що зв'язок релігії та просоціальності є помилковим та існує тільки у головах релігійних людей». Щоб не робити таких передчасних висновків Сароглоу (2012, с. 911) закликає розрізняти три рівні аналізу та синтезу у цій проблематиці, а саме: «1) виявлення зв'язку між релігійністю та просоціальністю, зокрема

просоціальною поведінкою, 2) напрямок причинового зв'язку та можливі медіативні змінні, 3) контекстуальні обмеження (підтримка позитивного іміджу, тип релігійності, замовчувані релігійні аспекти».

Релігійні люди є залученими у різні просоціальних дій. Кожен тип просоціальної дій, залежно від мети дослідження, можуть розглядати як окремий кейс (наприклад, Becker & Dhingra, 2001; Banks & Tanner, 1999) або розглядати кілька типів просоціальної дій водночас (наприклад, Einolf, 2011). Соціологи у дослідженнях релігії та просоціальної поведінки переважно розглядають релігійні соціальні відносини, нетворкінг та їх ефекти на просоціальну поведінку, а психологи здебільшого фокусуються на таких аспектах, як-от релігійні ставлення, вірування, цінності (Einolf, 2011, с. 435). Нетворкінг підсилює як емоційні, так і інструментальні засоби допомагати. Причому психологи частіше використовують експериментальні методи для знаходження та вимірювання зав'язків між релігійністю та просоціальністю. Разом з тим ідеї, цінності та мову розглядають як соціальні факти, що формуються за посередництва соціалізації та інтерналізуються із зовнішнього середовища. Цінності, ідеї, мовні конструкти хоча й відносять до елементів внутрішньої релігійності, проте вони мають соціальну основу, адже релігійне мислення розвивається за посередництва соціальних інституцій. Однак варто зазначити, що вчені мають розбіжності у вимірюваннях конструкту релігійності та просоціальної поведінки. Отож, у роботі будуть розглянуті підходи до вимірювання релігійності та просоціальної поведінки.

Однак релігія – це широке поняття. Деякі релігії можуть заохочувати антисоціальну поведінку (Oviedo, 2015), тому у дослідженнях (дивитися, Pichon et al, 2007) наголошується, що існує зв'язок між позитивною релігією, позитивними аспектами релігії, та просоціальністю. Дослідження свідчать про те, що цінність дбати про добробут інших пропагується головними світовими

релігіями. Зокрема дослідження цінностей 20 країн з урахування 4 різних релігійних напрямків продемонструвало, що люди з вищою релігійністю мають колективістську орієнтацію (Schwartz and Huismans 1995). Наприклад, для християнства вчення про любов до ближнього є наскрізним та прослідковується, як один з головних наративів у Біблії (Idler et al., 2003). Тому у ході розвідувального етапу у цій роботі буде звернена увага саме на християнство, зокрема тому, що це позитивна релігія і вона є найбільш поширеною в українському суспільстві.

2.1. Методологія досліджень релігійності та просоціальної поведінки

Можна сказати, що основу досліджень релігії та просоціальної поведінки заклали соціальні біологи. Серед соціобіологів побутує думка, що біологічні основи людини обумовлюють її схильність до егоїстичної поведінки (Batson, 1983). Загальна ідея соціобіологів полягає у запереченні альтруїстичної спрямованості людини, а натомість акцентується на тому, що егоїстичній природі людини протидіють сили соціалізації, зокрема й релігія як система моральних норм. Даніель Бетсон (1983), відомий вчений, що має два докторські степені в психології та теології, пропонує психологічні теорії для доведення того, що альтруїстичний імпульс є іманентним для людини. Бетсон певною мірою зводить альтруїстичний імпульс до емпатії як беззаперечно існуючої властивості людини. Власне, Бетсон зазначає, що твердження про роль релігії у просуванні просоціальної поведінки висунув раніше Дональд Кемпбелл (1975), а він пропонує альтернативний погляд щодо взаємозв'язку релігії та просоціальної поведінки. Кемпбелл говорить, що конкуренція у середині популяції викорінює альтруїстичну, просоціальну спрямованість людини (Campbell, 1975), а система соціальних норм – чим і релігіє є також – це компенсують. Бетсон зазначає, що

він не спростовує, а пропонує альтернативний погляд: «альтернатива полягає у тому, що соціальне значення мають не лише релігійні погляди та їх індокринія, але й сукупність релігійних символів, особливо зображень родинних зав'язків. Завдяки цим символам релігія посилює обмежений альтруїстичний імпульс.» (Batson, с. 1381, 1983). Тобто Бетсон не вдається до якихось пояснень, а натомість стверджує, що релігія може розширювати обмежений альтруїстичний імпульс завдяки особливостям релігійних зображень. Візьмімо приміром православний храм, який наповнений різноманітними образами людей, що пов'язані кровно. Крім того, одне з положень християн полягає у тому, що всі люди на Землі є братами та сестрами. Відтак релігія, на думку Бетсона, може розширювати просоціальність людини у зв'язку з промоцією ідеї та візуальних образів родинних зав'язків.

Серед досліджень релігії та просоціальної поведінки поширеними є експериментальні дослідження, що досліджують ситуативні змінні або релігійний праймінг (наприклад, Saroglou, Pichon, Trompette, Verschueren & Dernelle, 2005; Gomes & McCullough, 2015). Насамперед подібні дослідження опираються на вже існуючу теоретичну основу, як-от концепція Бетсона чи концепцію «ефекту свідка» та інші теоретичні концепції, що пояснюють зв'язки релігійності та просоціальної поведінки. Експерименти з дослідження релігійного праймінгу є відносно новою віхою для серед досліджень релігійності та просоціальності. Сам концепт праймінгу (англ. *priming*), який досить складно визначати, широко почав використовуватися у соціальній психології нещодавно. Походить цей термін з моделі обробки інформації, що виникла у 20 столітті (Shariff, Willard, Andersen & Norenzayan, 2016). Праймінг з'являється у зв'язку з речами, що можуть мати сугестивний вплив на щось. Коли йдеться про релігійний праймінг, то він може виникати завдяки релігійним зображенням чи пісням чи будь-яким зовнішнім складовим елементам релігії. Отож праймінг

виступає у ролі стимула. Дослідження техніки праймінгу у психології релігії покликані подолати існуючі обмеження кореляційних та квазіекспериментальних дизайнів (Shariff et al., 2016) та збагатити існуючі пояснення статистичних зв'язків. В експерименти щодо вимірювання впливу праймінгу залучаються й нерелігійні люди. Приміром, сугестивним може бути звук дзвонів чи будівля церкви, якщо вони стимулюють невіруючу людину пожертвувати кошти біля будівлі церкви, коли вона це не планувала робити.

Часто у експериментальних дослідженнях просоціальної поведінки перевіряють ситуаційні або особистісно орієнтовані змінні (Batson, 1984). Джон Дарлі та Даніель Бетсон (1973) у дослідженні «Від Єрусалиму до Єрихону: дослідження ситуаційних та диспозиційних змінних у помічній поведінці» перевіряли три гіпотези що стосуються релігійності та просоціальної поведінки. Автори розуміють релігію насамперед як систему норм та складову особистості, отож досліджують як диспозиційні, так і ситуативні змінні. Щоправда, автори також враховують фактор негомогенності релігійних людей, про що наголошується у Біблії, коли євреям-християнам протиставляються фарисеї, приміром. Хоча психологи порівняно частіше перевіряють патерни особистісних рис, що обумовлюють просоціальність, проте у ситуації з релігійними людьми це проблемно у силу значних відмінностей у релігійності. Отож автори поставили собі за ціль пошук нових змінних. Власне, з цією метою вони звернулися до Біблії як класичного зібрання прикладів історій просоціальної поведінки, як-от притча про доброго самарянина. Аналізуючи притчу, Дарлі та Бетсон проілюстрували, що навіть дві людини однієї релігії в одному суспільстві з високим ступенем релігійності мають різницю у проявах цієї релігійності. Отож, правильне вимірювання конструкту релігійності для проведення емпіричних досліджень є архіважливим.

Одним з інструментів емпіричних досліджень просоціальної поведінки серед релігійних людей є опитування та інтерв'ю, що націлені визначити, які існують дискурси релігійних людей щодо власних релігійних мотивацій просоціальної поведінки, що, у свою чергу, слугують для побудови нових інтерпретативних теорій. Для дослідження релігійності та просоціальної поведінки використовують зокрема метод глибинних інтерв'ю (наприклад, Einolf, 2011). Наприклад, дослідження під назвою «Зв'язок між релігією та допомогою іншим: роль цінностей, ідей та мови» використовують дані національного лонгітюдного дослідження здоров'я та добробуту у США «Midlife in the United States» (MIDUS), а саме було використано 88 глибинних інтерв'ю, які були закодовані. Завдяки відкритому кодуванню автори виокремили 6 тем, у яких респонденти згадували релігію, а саме: 1) визначення моральності у релігійних термінах, 2) розглядання релігії як аспекту власної ідентичності, 3) місія у житті як дана Богом, 4) поступ у відданості Богу у дорослому житті, 5) окреслення явного зв'язку між релігією та допомогою іншим, 6) Ісус як рольова модель у жертвуванні собою та допомозі ближнім (серед християн). Шляхом кількісного аналізу автори виявили, що 4 з цих тем статистично значущо корелюють з помічною поведінкою: розглядання релігії як аспекту власної ідентичності, поступ у відданості Богу у дорослому житті, окреслення явного зв'язку між релігією та допомогою іншим, Ісус як рольова модель у жертвуванні собою та допомозі ближнім (серед християн). Як зазначає автор (Einolf, 2011, с. 437), метою цього дослідження є «перевірити, як люди, використовуючи «мову американців» та «мову християнського віросповідання», поєднують їх релігійні думки та почуття щодо допомоги іншим». Однак ці 6 тем були виокремлені з відповідей на загальні питання інтерв'ю, а не спеціально поставлених питань, що націлені були це з'ясувати. Автор дослідження спирається на те, що «просоціальні дії – це не лише перелік актів допомоги, а й мова, яку

використовують, щоб розтлумачити ці дії» (Wuthnow, 1991, с. 45 як цит. у Einolf, 2011).

У кількісних дослідженнях суб'єктивна релігійність виявилася не сильним предиктором помічної поведінки, на відміну даних щодо частоти відвідування релігійних служб. Однак, щоб пояснити, чому щось є сильнішим предиктором, а щось – ні, потрібне змістове наповнення. І у цьому сенсі доцільно використовувати зокрема якісні методи для інтерпретації знайдень та побудови гіпотез для кількісного розвідування причиновості зв'язку. До прикладу, одне з припущень у роботі Крістофера Ейнолфа (2011) полягає у тому, що відвідуваність релігійних служб є сильним предиктором насамперед тому, що на зібраннях релігійних спільнот під час соціальної взаємодії поширюються релігійні цінності та норми, що відіграють ключову роль у формуванні орієнтації на допомогу. Наприклад, неодноразово підтверджувався статистичний зв'язок між частотою відвідування церкви та кількістю часу витраченого на волонтерство (наприклад, Becker & Dhingra, 2001).

Для вимірювання зав'язків релігії та просоціальної поведінки використовують також великі масиви даних, що дозволяють прослідковувати тенденції на макрорівні (наприклад, Bennett & Einolf, 2017). У роботі Беннета та Ейнолфа було використано дані національного репрезентативного опитування «Галлап Ворлд Полл» (Gallup World Poll) з вибіркою 176 тис. людей, де представлені 126 країн. У результаті дослідження було виявлено, що релігійні люди, зокрема представники релігійних меншин та люди з релігійно неомогенних країн, більш схильні надавати поміч. У дослідженні перевіряється, як релігійність на індивідуальному рівні та рівні країни корелює з допомогою незнайомцям, однак у фокусі дослідників був лише один тип допомоги, а саме волонтерство. Авторам вдалося внести важливий вклад у літературу щодо зв'язку релігійності та помічної поведінки, адже більш популярним предметом

дослідження є вимірювання тенденцій просоціальної поведінки на мікрорівні за допомогою інструментів самооцінки помічної поведінки. Крім того, автори дослідження Бенетт та Ейнолф розглядали ефекти релігії на просоціальність з соціологічної перспективи, а саме через призму соціальної взаємодії релігійних людей, під час якої закріплюються норми та очікування щодо обов'язковості просоціального спрямування для релігійних людей.

Методи досліджень на тему релігії та просоціальної поведінки різняться, насамперед, залежно від того, чи це теоретичне чи емпіричне дослідження. Емпіричні можуть бути різноманітного дизайну: кількісного чи якісного спрямування, соціальний експеримент або спостереження. В одному з останніх оглядів літератури на тематику ролі релігії у просоціальній поведінці (Oviedo, 2015), де було розглянуто 148 статей, з яких у 16% статей використовувався теоретичний підхід, у 25 % - емпіричний, 21% - це експериментальні дослідження, 19% - дослідження релігійного праймінгу (англ. *priming*), 8% - це огляди літератури та дискусії. Причому найбільша група статей використовують емпіричну, але не експериментальну методологію, а саме у 23 дослідженнях використовувалися опитники, що проходила невелика група людей, у 6 дослідженнях аналізувалися великі вибірки на основі даних національних опитувань; у 5 – використовувалися етнографічні методи, у 2 – досліджувалися дані із соціально-історичної перспективи. Серед теоретичних дослідження є різні рамки, через які розглядають цю тематику. Поширеними є еволюціоністська рамка, соціально-психологічна рамка, рамка когнітивних теорій.

2.2. Підходи до вимірювання релігійності в емпіричних дослідженнях

У соціології поняття «релігійність» неодноразово використовувалося у дослідженнях та було операціоналізоване. Релігійна система формується з вірувань про Бога, етику, людські відносини, життя та смерть, що утворює «символічний всесвіт» (Idler et al., 2003, с. 333). Релігійність – це складний конструкт, який у соціальних науках вимірюють через різні виміри цього явища. Афіліація з релігійною інституцією та відвідування релігійних процесій – це лише один з боків можливих вимірів релігійності. Одне з базових визначень: релігійність – «це характеристика індивідів або колективів, що відображає різноманітні риси вірувань у надприродне та те, як індивіди та групи залучені у поведінкові практики, пов'язані з надприродним» (Sherkat, 2015). Соціологічно релігію розуміють насамперед через нормативний вимір та соціалізацію, у ході якої система зовнішніх норм інтерналізуються та перетворюються на особистісні норми. Одним з підходів для розуміння зв'язку між релігійністю та просоціальною поведінкою полягає у тому, що «релігійні норми та цінності можуть сприяти відчуттю солідарності та довіри серед релігійних людей» (Bennett & Einolf, 2017, с. 2), а «готовність людей допомагати іншим може бути індикатором солідарності та довіри», крім того «поміч може «зв'язувати» соціальний капітал, що є важливою складовою поширення солідарності та довіри».

Насамперед, релігійність розрізняють зовнішню, що проявляється через дії, та внутрішню, що проявляється у мисленні (Idler et al., 2003; Einolf, 2011). Якщо йдеться про внутрішню релігійність, то звертають увагу на почуття, цінності, вірування, мотивації як характеристики для вимірювання. Відповідно досліджувати можна зв'язок просоціальної поведінки із конструктом зовнішньої або внутрішньої релігійності. Однак Крістофер Ейнольф (2011, с 437) зазначає, що внутрішня релігійність має соціальний фундамент, адже вірування, цінності, мотивації інтерналізуються у ході соціальної взаємодії.

Науковець Василіс Сароглоу (2003), вважає, що «нема причин думати, що релігійність обов'язково або зазвичай заохочує високо витратний альтруїзм та просоціальну поведінку. Однак релігійність може забезпечувати принаймні мінімальний рівень просоціальності, як-от низький рівень агресії» (Saroglou, 2006, с. 3). Зокрема було проведено кілька досліджень, що підтвердили гіпотезу про те, що релігійність (відвідуваність служб, частота молитви, членство у релігійній спільноті) негативно пов'язана з непрямою агресивністю. Релігійність пояснюється й через теорії особистості. Серед особистісних рис, які неодноразово шляхом кількісного аналізу перевірялися на зв'язок з наданням допомоги виділяють: макіавеллізм, авторитаризм, соціальна схвалюваність, відчуження та соціальна відповідальність (Darley & Latane, 1968, с. 100). Однак тогочасні дослідження підтвердили, що ці змінні мають мінімальне прогностичне значення, отож автори більше зосередилися на ситуаційних змінних. Насамперед варто зазначити, що релігійність людей навіть у межах однієї конфесії досить різниться, не кажучи вже про очевидні відмінності між представниками різних релігій. В одному з досліджень Бетсон (1971) визначає три способи бути релігійним: а) для того, щоб «врятувати» хоч одного (священник); б) для власного внутрішнього світу; в) як відповідь на пошуки сенсу у житті.

Релігія є складовою ідентичності людини. Релігійна ідентичність людини формується за посередництва участі у релігійній організації та ритуальних практиках, які підсилюють вірування. Відтак людина має судження про суть своєї релігійності. Самооцінка цих суджень лежить в основі конструкту суб'єктивної релігійності. Поширеними є інструменти самооцінки релігійності. Крім того певні інструменти для вимірювання фіксують не лише релігійність, а й спіритуальність, адже релігійність опереціоналізують часто через формальні показники приналежності до певної релігії та зовнішні прояви. Спіритуальність, як один з вимірів релігійності, відкриває нові дебати на тему ролі релігії у

просоціальної поведінці людини, адже існує припущення, що спірітуальність заохочує індивідуалістичну орієнтацію.

У Загальному соціальному опитуванні (General Social Survey) виділяють 11 концептуальних доменів, які утворюють конструкт релігійності, а саме: афіліація з релігійною інституцією, публічні та приватні релігійні практики, вірування та цінності, спірітуальний досвід, розвиток релігійності упродовж життя, зв'язки з членами релігійної спільноти, роль Бога у подоланні труднощів, милосердя до інших, самооцінка рівня своєї релігійності. Кожен з цих доменів має кілька показників, що вимірюються за допомогою питань-індикаторів. Загальне соціальне опитування проводиться однією з найбільших дослідницьких агенцій США, Національним центром дослідження громадської думки (National Opinion Research Center (NORC)) в Чиказькому університеті, починаючи з 1972 року. Опитування має ядро незмінних питань, однак кожна нова хвиля опитування включає певний модуль оригінальних питань. Наприклад, в опитуванні 2000 року та 1988 року серед модулів була релігія, а у 2002 році – альтруїзм. У цій роботі використовується модуль для вимірювання релігійності із Загального соціального опитування, що містить 32 запитання (див. Додаток Б), які покликані виміряти конструкт суб'єктивної релігійності.

2.3. Методи вимірювання просоціальної поведінки в емпіричних дослідженнях

Шкали, що вимірюють просоціальну мотивацію, зазвичай називають «альтруїстичні шкали». Крім того, розрізняють просоціальність та просоціальну поведінку: перша передбачає як дії, так і психологічні установки, а друга – лише дії. Однак у багатьох дослідженнях ці терміни використовують як взаємозамінні,

а словосполучення «альтруїстична мотивація» використовують на позначення неегоїстичної мотивації (Saroglou et al, 2005; Oviedo, 2015).

Поширеними методиками, що застосовуються у дослідження просоціальної поведінки та просоціальної мотивації, є самооцінювання (англ. self-assessment або self-report) та «оцінка ближніми» (англ. peer rating), причому другий поєднується з «ранжування ближніми» (англ. peer ranking). Самооцінка передбачає заповнення людиною опитника з фіксованим переліком запитань, відповіді на які потім піддаються аналізу. Сутність другого методу – це оцінка «збоку», яку здійснюють добре знайомі з людиною індивіди, даючи відповіді на запитання щодо свого хорошого знайомого. Другий метод може застосовуватися по-різному, залежно від типу дослідження. Приміром, в експерименті Раштона (1981) сукупність людей поділяється на групи, і кожна група оцінює характеристики членів інших дослідних груп, а «ранжування ближніми» – передбачає ранжування усіх учасників дослідження на основі виокремленого під час оцінки переліку характеристик. Методи самооцінки використовуються й для вимірювання релігійності, однак деякі дослідники зазначають, що потрібно рухатися вперед у подальших дослідженнях використовувати нові підходи, адже методи самооцінки надають непрямі докази просоціальної поведінки релігійних людей (Saroglou, 2006). Інструменти самооцінки та оцінки ближніми не можуть бути прямими індикаторами поведінки людини.

Певно, найвідомішою шкалою для вимірювання альтруїстичної мотивації є «Шкала самооцінки альтруїзму» (англ. self-report altruism scale) Раштона (див. Додаток А), що була розроблена у 1981 році канадським психологом Джон Філіпом Раштоном та його колегами. Дослідник спочатку приділив увагу індивідуальним відмінностям у реалізації альтруїстичних дій залежно від ситуативного контексту, а потім побудував шкалу, що фіксує відповіді респондентів на 20 запитань, кожне з яких вимірює якусь особистісну

характеристику людини. У результаті дослідник побудував шкалу для самооцінки альтруїстичних мотивацій, яка базується на суб'єктивних оцінках респондентами частоти певних просоціальних дій. Віяло відповідей на кожне з 20 питань побудоване за шкалою Лікерта та містить 5 альтернатив: «ніколи», «рідко», «частіше, ніж рідко», «часто», «дуже часто». Про те, що питання було вибрано вдало свідчить висока дискримінантна валідність, яку вимірювали неодноразово у інших дослідженнях. Однак наразі є чимало адаптацій шкали Раштона, у яких певні твердження є відсутніми, а інші – доданими. Адаптації найчастіше покликані нейтралізувати відмінності культурного та національного контексту.

Шкала Раштона є індексом, котрий рахується шляхом сумування оцінок з кожного твердження. Отож мінімально можлива кількість балів – 20, а максимальна можлива – 100. Інтерпретують отримані дані наступним способом: сумарний бал респондента говорить про міру його схильності до альтруїстичної поведінки (Rushton, Chrisjohn & Fekken, 1981). Методологічно шкала Раштона не може забезпечити фіксацію чисто альтруїстичної поведінки, яка виключає будь-які корисливі мотивації та прагнення будь-якої винагороди. Ця шкала фіксує, наскільки часто людина діє просоціально. Раштон та колеги перевіряли узгодженість цієї шкали з двома іншими методами вимірювання альтруїстичності, аби досягнути більшої надійності. Зокрема використовувалися дві варіації методу «оцінка ближніми». У дослідженні брали участь 118 студентів, кожному з яких роздали 8 форм «оцінки ближніми», які вони мали роздати вісьмом знайомих, котрі добре їх знали, на погляд студентів. Заповнення мало бути анонімним, а відповіді надсилатися поштою. Кожна з форм містила 20 тверджень шкали Раштона, а відповіді про частоту вказаних просоціальних дій надавали знайомі на свій розсуд. Кількість балів щодо кожного студента-учасника додавалася та ділилася на кількість осіб, що оцінювали цього студента.

Друга секція містила форму, що складалася з 4 питань (в яких запитувалося наскільки турботливий є індивід, наскільки він схильний допомагати, наскільки здатний співчувати та наскільки охочий жертвувати) із 7-бальною шкалою кожне. У підсумку було виявлено досить сильну кореляцію між шкалою самооцінки та методом «оцінки ближніми».

На основі Шкали самооцінок альтруїзму (ШСА) досліджують нові методи вимірювання просоціальної поведінки. Наприклад, Биков (2014) запропонував метод факторних віньєток, який, на погляд автора, є зручним методом для інтернет-опитування. Суть дослідження Бикова полягала у тому, аби перевірити шляхом квазіексперименту, як спосіб вимірювання впливає на отриманий результат. А саме йшлося про онлайн-аналоги традиційних дослідницьких офлайн-інструментів. Биков провів факторизацію ШСА та створив віньєтки, частина яких була у паперовому вигляді, а частина – онлайн. На кожній з віньєток була приставлена ситуація, в яких учасниками були люди X та Y, при цьому кожна віньєтка містила 4 фактори з двома рівнями кожен. Респондентам відповідно необхідно було оцінити, чи потрібно у цій ситуації надавати допомогу, поставивши відмітку на шкалі від 0 (зовсім не потрібно) до 100 (безперечно потрібно). Перший фактор передбачав тип зв'язку між X та Y, другий – історію попередніх відносин, третій – вірогідність зустрічі у майбутньому, четвертий – вагомість необхідної допомоги. Для аналізу отриманих даних автор використав дисперсійний аналіз та t-тест. Внутрішню узгодженість шкали перевірили методом альфа Кронбаха, що показав майже однаковість для паперового та інтернет-опитника. Значні відмінності виявлені у часі, витраченому на заповнення опитника поміж тими, хто заповнював онлайн та офлайн, однак водночас дисперсія була великою в обох групах.

Поширеними серед економістів дослідженнями альтруїстичної поведінки, є варіації гри-експерименту під назвою «Диктатор» (наприклад, Bekkers, 2007).

Інтерес до таких досліджень з боку соціальних наук полягає у можливості з'ясувати взаємозв'язок соціально-демографічних характеристик зі схильністю до альтруїстичних дій. Тобто результати експериментів, базованих на грі «Диктатор», окреслюють нам портрет людей (а саме їх вік, національність, рівень освіти, релігію, сімейний стан, економічний статус), які мають високі результати у просоціальних діях. Сутність гри полягає у тому, щоб визначити, наскільки схильною є людина до економічно нераціональних дій, а саме – віддавати незнайомцю кошти без жодного примусу. У грі бере участь дві сторони – «отримувач» та «розподільник». «Розподільник» отримує у розпорядження фінансові кошти, після чого його ставлять перед вибором, чи надати якусь суму «отримувачу», чи ні. Гра «Диктатор» застосовується також у дослідженнях релігійного праймінгу (наприклад, Gomes & McCullough, 2015). До прикладу, у зазначеному дослідженні був виявлений ефект, що зі збільшенням вибірки вплив праймінгу зникає. На вибірці із 650 учасників було доведено відсутність статистично значущого зв'язку між просоціальністю та релігійним праймінгом.

На систематичні вимірювання просоціальної поведінки спрямовані масштабні національні та крос-національні опитування. Наприклад Центр філантропічних студій у Нідерландах з 1995 року кожні два роки публікує макроекономічні оцінки філантропічних та волонтерських дій на рівні домашніх господарств, фондів, корпорацій. Їхній головний проект – це панельне дослідження з репрезентативною випадковою вибіркою «Давання у Нідерландах» («Giving in the Netherlands»), що постачає дані для оцінки форм просоціальної поведінки. На рівні домогосподарств дані демонструють, на які сфери люди жертвують найбільше коштів, який відсоток від доходу господарства витрачають на благодійність. До прикладу, за даними цього опитування 2013 року нідерландці найбільше коштів жертвували на релігію, охорону здоров'я та міжнародну допомогу (Bekkers, Boonstoppel & De Wit, 2016). У 2008 році

Нідерланди виступили одними з ініціаторів «Європейського дослідницького об'єднання щодо філантропії» («European Research Network On Philanthropy», ERNOP), внаслідок чого вважаються провідною країною з дослідження благодійництва на національному рівні. Одним з поточних проектів ERNOP є включення модулю щодо альтруїзму та просоціальної поведінки до Європейського соціального опитування (European Social Survey) з метою отримання високоякісних крос-національних даних щодо альтруїстичної мотивації та поведінки. Зокрема організація запропонувала інструменти вимірювання альтруїстичних цінностей (серед яких виділяють власне альтруїстичні, політичні та релігійні) та ставлень. Варто зазначити, що модуль альтруїстичної поведінки був включений 2002 року до Загального соціального опитування (General Social Survey), що проводиться з 1972 року у США. Також дослідження просоціальної поведінки у США щороку публікує організація «Giving USA Foundation», заснована у 1985 році у Чикаго. Річний звіт стосовно благодійництва «Дарування у США» («Giving USA») надає найбільш повні дані щодо трендів благодійного дарування (англ. charitable giving) у Сполучених Штатах.

2.4. Висновки до другого розділу

По-перше, проблематика взаємин релігійності та просоціальної поведінки має багату історію розробки. Існують різні методологічні підходи, що розвідують зв'язок релігії та просоціальності. Причому варто зазначити, що різні конструкти релігійності можуть вимірювати різні аспекти релігійності – внутрішню або зовнішню релігійності, суб'єктивну релігійність. Подібно є різні інструменти для вимірювання просоціальності та зокрема просоціальної поведінки. Відтак зв'язок релігійності та просоціальної поведінки залежить від формулювання конструктів

релігійності та просоціальної поведінки. Варто зазначити, що актуальною є полеміка щодо зв'язку релігійності та просоціальної поведінки, оскільки факт кореляції не дозволяє зрозуміти каузальний напрямок та й узагалі його наявність.

По-друге, існують певні тенденції щодо дослідження зв'язку релігійності та просоціальної поведінки. Згідно з оглядом літератури цієї проблематики найбільшу частку досліджень становлять емпіричні дослідження статистичних зав'язків (приблизно 23%) та зокрема експериментальні дослідження (приблизно 21%). Частка теоретичних досліджень порівняно менша (16 %). Крім того, набуває популярності дослідження релігійного праймінгу, зовнішніх атрибутів релігії (церковні пісні, слова, релігійні зображення, предмети тощо), що можуть мати сугестивний вплив на поведінкові схеми людини. Причому серед досліджень, що фіксують кореляцію релігійності та просоціальної поведінки, можна виділити левову частину тих, які націлені на індивідуальний рівень, та меншу частину тих, що досліджують просоціальність та релігійність на макрорівні. Низка країн проводять загальнонаціональні лонгітюдні опитування щодо просоціальності, а здебільшого – щодо благодійництва, волонтерства та донорства. Можна сказати, що на Заході передові позиції у таких дослідженнях займають Нідерланди, США, Канада. На індивідуальному рівні найпоширенішими інструментами є шкали самооцінки або оцінки ближніми як релігійності, так і просоціальності дій. І, власне, це породжує найбільше аргументів щодо помилковості зв'язків релігійних змінних та просоціальної поведінки, адже, як відомо, люди схильні рапортувати соціально бажану поведінку, відтак уявлення релігійних людей про свою релігійну просоціальність може бути заангажованим та навіяним поширеними у релігійних спільнотах твердженнях про вищу просоціальність релігійних людей. Проте закид щодо того, що висока просоціальність релігійних людей живе у їхніх думках, а кореляція є хибною, піддаються критиці. Зокрема тому, що існують різні рівні аналізу та синтезу у проблематиці природи зв'язку релігійності та просоціальної

поведінки. Перший рівень – це факт кореляції, що неодноразово був підтверджений; другий – напрямок причинового зв'язку та можливі медіативні змінні; третій – контекстуальні обмеження, куди, власне, відносяться аргументи щодо побудови репутації, рапортування соціально бажаної поведінки, типу релігійності тощо. Відповідно факт кореляції існує. Систематично виявляють середньої сили кореляційні зв'язки між суб'єктивною релігійністю та просоціальною поведінкою, а найкращим та найбільш сталим предиктором є частота відвідуваності релігійних служінь.

По-третє, соціологи пропонують важливу рамку для розуміння того, чому певні релігійні змінні, як-от частота відвідування релігійних служб, незмінно корелюють з просоціальною поведінкою. Релігія, як інституція, промотує низку формальних та неформальних норм, які людина інтерналізує та перетворює на систему особистісних норм. Причому саме на релігійних служіннях та зібраннях релігійних спільнот відбувається активна соціальна взаємодія релігійних людей поміж собою, а отже – й поширення певних норм. Важливим завданням, на думку деяких дослідників, для подальшої розробки проблематики просоціальної поведінки є розробка інтерпретативних моделей для існуючих кореляцій. І саме соціологічні методи, що слугують для збору інтерпретативної інформації, для цього можуть бути найбільш корисними, хоча їх використання у проблематиці релігійності та просоціальної поведінки є у меншості. До прикладу, у дослідженні Крістофера Ейнолфа «Зв'язок між релігією та допомогою іншим: роль цінностей, ідей та мови» від 2011 року йшлося про мовленнєві конструкти та ідеї як про соціальні факти. Автор, у ході кількісного аналізу 88 глибинних інтерв'ю за допомогою спеціального програмного забезпечення та методу відкритого кодування, виділив 4 теми, які корелювали з високою просоціальністю, а саме: розглядання релігії як аспекту власної ідентичності, поступ у відданості Богу у дорослому житті, окреслення явного зв'язку між релігією та допомогою іншим, Ісус як рольова модель у жертвуванні собою та допомозі ближнім (серед

християн). Обмеженням цього дослідження було те, що були використані глибинні інтерв'ю, які проводилися американською соціологічною агенцією MIDUS, отож вони за тематикою мали лише один блок питань про релігійність. Відповідно глибинні інтерв'ю на тематику ближчу до помічної поведінки могли б виявити нові ідеї та думки респондентів.

РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ РОЗВІДУВАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЛІГІЙНО МОТИВОВАНОЇ ПРОСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД УКРАЇНСЬКИХ ВІРЯН

У попередньому розділі були розглянуті стратегії дослідження релігійно мотивованої просоціальної поведінки – як теоретичні, так і емпіричні. Загальний аналіз розвитку цієї проблематики свідчить, що дослідники значно менше уваги приділили інтерпритативній моделі виявлених зав'язків між релігійністю людини та її просоціальною поведінкою. Останні огляди розробленості проблематики просоціальної поведінки та ролі у ній релігій (див. згори підрозділ 2.1) свідчать, що емпіричні дослідження здебільшого фіксують кореляцію між конструктами зовнішньої релігійності та високою просоціальністю дій. Однак кореляція не означає каузальності, отож у підсумках до розробленості проблематики зазначалося, що порівняно не значна частка досліджень спрямовані на побудову інтерпретативних моделей релігійно мотивованої просоціальної поведінки. Крістофер Ейнолф (2011) додає, що якісні методи мають значно кращий потенціал для побудови такої інтерпретативної моделі, але попри це використовуються вкрай рідко. Приміром, кореляція між частотою відвідуваності церкви та частотою просоціальних дій може бути пояснена особливостями мережобудування у релігійній спільноті або особливостями ідей, що поширюються розповсюджуються через проповіді або через дії учасників релігійної спільноти. Зокрема вагома роль мовленнєвих конструктів, які водночас є соціальними фактами, у поясненні християнами своїх дій.

Завдання розвідувального якісного етапу цього дослідження – це сформулювати нові гіпотези для інтерпритативної моделі зв'язку релігійності та просоціальної поведінки на прикладі українських вірян християнського віросповідання. Зокрема гіпотези можуть бути використані у подальших дослідженнях кількісного характеру. Головним інструментом для збору даних є

метод глибинних інтерв'ю. Однак, на відміну від описаного згори подібного дослідження за участі американських вірян, глибинні інтерв'ю охоплюють головним чином тематику просоціальної поведінки, а не стосуються різноманітних питань. Генеральна сукупність, на яку будуть розповсюджені результати, охоплює вірян віком від 18 років християнського віросповідання, а саме: православних, греко-католиків, римо-католиків та різні деномінації протестантів. Мета навівструктурованих глибинних інтерв – з'ясувати думки, ідеї, ставлення, типові мовленнєві конструкти українських вірян, пов'язані з допомогою іншим. Відповідно головна вимога до вибірки інформаторів – включати якнайбільш диверсифіковані спостережувані одиниці.

3.1. Дизайн розвідувального дослідження

У ході цієї роботи буде використаний двоступеневий підхід: перший етап – це побудова гіпотез для кількісного дослідження, а другий – тестування їх на даних нерепрезентативної вибірки, тобто проведення пілотного кількісного дослідження. Тестування гіпотез здійснюватиметься за допомогою показника кореляції Пірсона на предмет наявності кореляції між рівнем просоціальної поведінки та темами, що будуть виділені із зібраних за допомогою глибинних інтерв'ю даних. Для розвідувального етапу будуть використані якісні методи, отож вибірка буде цілеорієнтована та побудована задля фіксації якнайбільшого різноманіття думок. Для аналізу нечислових даних буде використаний метод відкритого кодування та угрунтованої теорії. Класичний спосіб угрунтованої теорії полягає у детальному аналізі якісних даних та виокремленні повторюваних тем та наративів, що виконують роль аналітичних категорій. Виходячи з цього, вибірка респондентів для подібної методології не має бути репрезентативною, а

визначається завданнями роботи. Крім того, у оглянутій літературі, а зокрема у джерелі, де використовувався метод кодування глибинних інтерв'ю були виділені наступні теми: розглядання релігії як аспекту власної ідентичності, поступ у відданості Богу у дорослому житті, окреслення явного зв'язку між релігією та допомогою іншим, Ісус як рольова модель у жертвуванні собою та допомозі ближнім (серед християн). Відтак у ході аналізу якісних даних буде проаналізовано, наскільки дані теми прослідковуються у отриманих з інтерв'ю даних.

3.1.1. Вибірка. Для розвідувального етапу використані якісні методи, отож вибірка є цілеорієнтована та побудована за комбінування таких процедур відбору респондентів як вибірка максимальної варіації та методу «снігової кулі». Перша тактика відбору респондентів спрямована включити якнайбільш диверсифікованих респондентів, тому відбиралися респонденти різних вікових категорій, різної статі та різних християнських конфесій і деномінацій з повнолітнього населення України, позаяк ці риси можуть впливати на різноманітність поглядів інформаторів. Пошук респондентів однієї конфесії здійснювався за рекомендацією інших респондентів (при цьому респондентам оголошувалися критерії відбору інформантів після інтерв'ю). Така процедура відбору дозволила знайти респондентів, що мають визначеність щодо своєї християнської ідентичності. Як один з критеріїв, що може вплинути на різноманітність думок респондентів, є також їх залученість до якоїсь волонтерської, громадської чи іншої соціально спрямованої діяльності, тому у вибірці є люди, які наразі активно залучені у якусь соціальну діяльність, а є ті, хто залучені меншою мірою або не залучені узагалі. На початку інтерв'ю респондентам ставилися два скринінгові запитання: «Чи вважаєте Ви себе релігійною людиною?» та «Чи належите Ви до конкретної релігійної спільноти?»

з опціями «так» і «ні». Якщо респондент відповідав «так» на обидва запитання, то далі продовжувалося інтерв'ю.

Вибірка є нерепрезентативною і насамперед покликана продемонструвати різноплановість поглядів релігійних українців щодо заданої тематики. Отож у ході розвідувального дослідження окреслюються різноманіття поглядів респондентів щодо просоціальної поведінки, а також зав'язків релігії з просоціальністю. Утім, якісна методологія дозволяє розповсюдити результати не лише на сукупність людей, які є інформантами в дослідженні, а й на генеральну сукупність. Респондентами у дослідженні є українські віряни, що належать до різних християнських конфесій, а саме: протестанти, греко-католики, римо-католики та православні. Головним критерієм для обмеження генеральної сукупності є наявність громадянства України та належність до християнського віросповідання. Процедура відбору полягала у тому, що відбиралися люди, які є афілійовані з певними релігійними інституціями, а також залучені до якоїсь помічної поведінки. Відібрані спостережувані одиниці були знайдені з урахуванням таких критеріїв:

- 1) Громадяни України, що досягли 18 років;
- 2) Підтверджують свою християнську ідентичність;
- 3) Мають афіліацію з християнською конфесією чи деномінацією;
- 4) Залучені зараз або були залучені раніше до якоїсь волонтерської, громадської, благодійницької діяльності.

Відтак щонайменше по 3 інтерв'ю має бути проведено з представниками кожної з християнських конфесій, а також має бути забезпечена варіація жінок та чоловіків і вікових когорт. Отож мінімальна кількість інтерв'ю – це 12. Однак головним критерієм для визначення кількості проведених інтерв'ю є точка насичення інформацією. У результаті учасниками інтерв'ю стали 16

респондентів: P1 (чол., 23 роки, римо-католик, фінансовий консультант); P2 (жін., 43 роки, римо-католик, перекладач з італійської мови в іноземному посольстві); P3 (жін., 24 роки, римо-католик, студентка спеціальності «богослів'я»); P4 (чол., 35 років, греко-католик, священник); P5 (жін., 28 років, греко-католик, економіст, тимчасово безробітна); P6 (жін., 23 роки, греко-католик, працює у ГО); P7 (жін., 22 роки, греко-католик, студентка спеціальності «історія»); P8 (жін., 25 років, протестантка, пресвітеріанка, працює у ГО); P9 (чол., 25 років, протестант, монтажер відео, фрілансер); P10 (жін., 19 років, протестантка, баптистка, студентка спеціальності «маркетинг»); P11 (жін., 24 роки, протестантка, журналістка); P12 (чол., 47 років, протестант, євангеліст, директор християнського центру); P13 (чол., 30 років, православний, юрист, помічник народного депутата); P14 (чол., 23 роки, православний, політичний аналітик); P15 (чол., 53 роки, православний, самозайнятий); P16 (жін., 23 роки, православна, працює у комунікаціях). З них 7 чоловіків та 9 жінок. Середній вік респондентів 29,2 років, типове значення віку – 23 роки, розкид віку – від 19 до 53 років.

3.1.2. Збір даних. Дані збиралися за використання такого інструменту як глибинні інтерв'ю, що проводилися телефоном, а у двох випадках з допомогою сучасних інструментів для відеоконференції. Середній час 16-и інтерв'ю становить 51 хвилину. Розмова записувала на диктофон, а потім з дозволу інформанта транскрибувалася. Транскрибування проведено не жорстко, тому деякі ремарки, повтори слів, емоції були упущені. Збір та аналіз даних інтерв'ю відбувався паралельно. Відтак у ході кожного наступного інтерв'ю питання уточнювалися та додавалися нові, зокрема щодо певних деталей, зазначених попередніми інформантами. Формат розмови – це напівструктуроване глибинне інтерв'ю, оскільки цей метод дозволяє розібратися детальніше у поглядах та досвіді респондента в умовах відсутності чітко окреслених питань, що дозволять

розширити погляди респондента щодо чинників своїх просоціальних дій, а також дозволяють прослідкувати уявлення про роль релігії у промоції просоціальних норм.

Питання з гайду інтерв'ю (див. Додаток В) задавалися не по черзі, а залежно від ходу розмови. Крім цього частина питань були уточнювальними. Всі інтерв'ю були проведені у приблизно однакових обставинах: з респондентами був домовлений конкретний час розмови з проханням запланувати на розмову приблизно 1 годину часу. Це принаймні свідчить, що на різницю в щирості відповідей не впливала різниця в обставинах інтерв'ю. Питання гайду були створені, спираючись на оглянуту літературу, зокрема теми та ідеї, що були виокремлені з проведених глибинних інтерв'ю. Гайд складається з 4 блоків: перший – спрямований дізнатися інформацію про становлення та розвиток релігійної ідентичності респондента, другий – містить загальні питання щодо образу, характеристик та діяльності узагальненого християнина; третій блок – знову ж містить загальні питання, але вже більше щодо макрорівня; останній блок – містить конкретні питання щодо того, як часто, чим та у яких обставинах респондент допомагає та що впливає на нього. Припускається, що загальні питання людина проектуватиме на свій досвід християнина. Відтак питання щодо власного досвіду розміщені в останньому блоці, оскільки інформант буде більш схильним давати соціально бажані відповіді щодо своєї поведінки. Така послідовність блоків дозволяє порівняти відповіді щодо діяльності, поглядів, мотивацій узагальненого християнина з відповідями про діяльність, погляди, установки та мотивації конкретного інформанта, що зокрема допоможе оцінити щирість відповідей респондента. Загалом питання гайду, за виключанням першого ввідного блоку, побудовані за принципом «прямої лійки»: від більш загального до конкретного.

3.1.3. Процедура аналізу даних. Перший етап – це транскрибування інтерв'ю та ознайомлення з усіма транскриптами інтерв'ю. Другий етап – це лейбування типових слів, фраз, речень, що релевантні до теми цього дослідження. Третій етап – це формування переліку всіх кодів (лейбованих елементів реплік), виокремлених у ході аналізу, а, крім цього, їх упорядкування та групування у категорії, що є темами. Останній етап – це аналіз зав'язків та співвідношень між темами, а головне – інтерпретація тем та побудова на їх основі гіпотез для кількісної перевірки. Для більш точного виділення кодів та їх упорядкування використане програмне забезпечення для аналізу якісних даних MAXQDA. У ході відкритого кодування були виокремлені найрозповсюдженіші теми, які були згруповані з 65 виокремлених кодів, як-от: «різні християни за вірністю», «обов'язок християнина», «допомога за макрорегіонами», «соціальна довіра як чинник», «умови допомоги», «різниця конфесій», «раціональність мотивації», «людина – має подбати про себе», «мораль», «Біблія», «допомога дорівнює кошти» тощо.

3.2. Результати розвідувального етапу дослідження

1. Допомагаю, бо у спільноті. Допомога різних християнських конфесій спрямована по-різному. Греко-католики та римо-католики найчастіше у розмові згадували про залученість у волонтерство. А саме те, як спільнота стимулює волонтерити:

Роль оточення я вважаю є дуже значною, тому що якщо твоє оточення вважає, що допомагати це добре, то вірогідніше за все ти також будеш так вважати. Бо якщо ти почнеш думати не так, як інші, то є ризик, що твоє оточення тебе

відкине це є один із страхів яке підтримує таку думку. (P1, чол., 23 роки, римо-католик, фінансовий консультант).

Ну, для мене ще важливо, щоб християнин волонтерив і дуже багато робив добрих справ, але це є наслідки спільноти, бо в нас, в УКУ, такого багато. P7 (жін., 22 роки, греко-католик, студентка спеціальності «історія»).

На запитання «Яка, на твою думку, роль оточення у тому як часто та багато людина допомагає?» респондентка одразу звела розмову виключно до волонтерства, зазначивши, що в УКУ «волонтерити – це культ», причому жодних згадок у питаннях інтерв'юверки про волонтерство не було:

Думаю, це визначна роль. Знову ж таки, скажу по своєму університету, тому що в нас волонтерство та допомога, напевно, поставлені на рівень культу (сміється). Люди, які вступають до університету та майже не знайомі з волонтерством, на жаль, такі реалії, що це, переважно люди з Східної України чи Центральної. ... Але такі люди потрапляють в спільноту, де дуже багато студентських організацій, де волонтерство поставлено на дуже важливий рівень, де від нього залежить стипендія, наприклад, й інші речі.

Крім цього про те, що католики значно залучені у волонтерську діяльність та соціальне служіння зазначали респонденти-протестанти:

«Але католицька церква більш ефективно працює через візуальні елементи: вони багато фотографують, знімають відео, знімають фільми про те, як монахи та монахині допомагають по всьому світу, і приємно за цим спостерігати. У тому числі от «Молодь за мир» [організація допомагає соціально незахищеним категоріям населення] ... вони дуже це роблять якісно і цікаво.» (P11, жін., 24 роки, протестантка, журналістка).

Але я думаю, що в кожній конфесії є сильні сторони допомоги. Наприклад, мені дуже подобаються соціальне служіння у католиків: вони ідуть в лікарні, вони –

в госпіталях військових, на війні. Ось якось католики в цьому багато вирізняються, а протестанти багато працюють, наприклад, з наркомани, у ребцентрах, і в них соціальне служіння більш спрямоване не на звичайну допомогу, а більше, для того щоб розказати про Бога, допомогти розвиватися молодим людям. Православні – я, до речі, не дуже знаю. Можливо, більшість іде на пожертви, а потім церква сама розподіляє. Але це суто суб'єктивна думка, бо я не знаю. (Р8, жін., 25 років, протестантка, пресвітеріанка, працює у ГО).

2. Різні християни по-різному допомагають: «чисті», «справжні», «практикуючі», «номінальні». Різницю в інтенсивності того, як християн допомагає респонденти пов'язували з залученістю у церкву, з кількістю віри:

Думаю, кожен християнин – добрий, якщо він, дійсно, являється справжнім християнином, бо справжній християнин завжди допоможе людині, неважливо добра вона чи ні. (Р1, чол., 23 роки, римо-католик, фінансовий консультант).

А головна мотивація таких «чистих» християн – це любов до ближнього, яка є елементом любові до Бога... (Р7, жін., 22 роки, греко-католик, студентка спеціальності «історія»).

2.Біблія як джерело мотивації. Зокрема Ісус як натхненник. Власне, поширеним наративом у розмові про мотивації була Біблія.

Мені здається цю жертвовність виховує в християнах Біблія, бо в ній сказано допомагати ближнім своїм, і це надихає християн зробити добру справу і показати приклад іншим. (Р1, чол., 23 роки, римо-католик, фінансовий консультант).

По-перше, це проповіді Євангеліє. Ісус показує своїм життєвим прикладом, що Він живе не для себе, а для інших. Це є наскрізним меседжем у його проповідях. Якщо ти живеш для себе, тоді ти загубиш життя, а якщо ти загубиш життя

зароди іншого, тоді ти його врятуєш. (P2, жін., 43 роки, римо-католик, перекладач).

4. *Обов'язок християнина полягає тому, щоб допомагати.*

Неодноразово інформанти згадували норми, що стверджують необхідність для християнина допомагати.

В Україні прийнято те, що коли людина ходить до церкви, тоді вона виконує всі свої християнські обов'язки (P2, жін., 43 роки, римо-католик, перекладач).

Якщо написано, що ми маємо брати відповідальність за покинутих, бідних, покинутих, сиріт, то вони беруть це й роблять. (P2, жін., 43 роки, римо-католик, перекладач).

Мені здається, що допомога іншим є само собою зрозумілим. Якщо людина віруюча, тоді не мають вникати щодо цього сумнівів. (P5, жін., 28 років, греко-католик, економіст, тимчасово безробітна).

Я скажу, що всюди, де я була в основному мене вчили любові до ближнього і всім стандартним речам, а вже якісь маленькі особливості могли мене не влаштовувати.. (P6, жін., 23 роки, греко-католик, працює у ГО)

5. *Допомагаю, аби віддати «кредит» Богу.*

Усвідомлення того що для неї самої зробив Бог. Коли людина розуміє що вона грішна коли вона розуміє що вона не достойна бути з Богом. Коли вона бачить, що Бог її приймає, що Бог її любить, що Христос за неї помер, то у відповідь на це з'являється величезна подяка і бажання розказати, що клас мене прийняли (P8, жін., 25 років, протестантка, пресвітеріанка, працює у ГО).

6. *Усвідомлення, що Бог тебе любить, спонукає любити інших.*

Думаю, що це є вплив Бога. Коли ти розумієш, що тебе люблять, тобі Бог дав життя, тоді ця любов не може бути прихованою, ти її даруєш та виявляєш назовні. (Р5, жін., 28 років, греко-католик, економіст, тимчасово безробітна)

7. Думка про спасіння як мотивація допомагати.

Я думаю, що це було б в ідеалі. Просто багато людей, які рахують себе християнами, дуже багато думають про своє спасіння. У багатьох людей, і в мене в якийсь момент, своє спасіння стоїть на першому місці (Р6, жін., 23 роки, греко-католик, працює у ГО).

8. Людина створена Богом відчувати потребу допомагати, отож людина не може поводитися інакше.

Ну, по-перше, теж Біблія говорить, що закон написаний в серцях у людей, і всі люди знають як правильно. Ми всі створені за образом Божим і подобою і кожна людина, навіть якщо не віруюча вона деś відчуває, що щось має бути хороша вона хоче робити хороше, але, на жаль, часто для якихось хороших справ мотивація може бути просто гординя, що я це зроблю, щоб люди побачили який я класний. (Р8, жін., 25 років, протестантка, пресвітеріанка, працює у ГО).

Я думаю, що є багао людей які не християни, але в серці в них закладена ця любов і навіть не усвідомлюючи цього являються християнами. (Любов Дяченко, Поз. 25).

9. Радість та хороше самопочуття як наслідок допомоги.

От наприклад, коли я ходила в будинок пристарілих у Львові, я познайомилася з пані Марією, яка для мене стала бабусею. Її донька якось одного разу прислала пасочку і вона в ту пасочку відкладала на моє день народження, і для мене це був такий жест любові. Мені такі ситуації приносять дуже багато задоволення. (Р6, жін., 23 роки, греко-католик, працює у ГО).

3.2.1. Побудова гіпотез для кількісного дослідження. На основі даних розвідувального дослідження можна сформулювати гіпотези для кількісного дослідження. Серед головних тем, що були виокремлені у ході аналізу даних інтерв'ю:

- 1) Оточення (церква, університет, батьки) формує цінності допомоги;
- 2) Диверсифікація християн за рівнем віри, за залученістю у церковне життя («справжні», «чисті», «практикуючі», «номінальні») впливає на допомогу;
- 3) Греко-католики промотують соціальне служіння;
- 4) Християн допомагає, бо відчуває любов Божу до себе ;
- 5) Джерелом норм та натхнення допомоги є Біблія (зокрема заповіді);
- 6) Невірян мотивує допомагати раціональний розрахунок\ Мотивація невірян допомагати закладена Богом.

Відтак дані твердження можуть стати опорою для перевірки гіпотез на загальнонаціональних та репрезентативних вибірці українців. Приклади гіпотез:

- 1) Частота читання Біблії позитивно корелює з просоціальною поведінкою людини;
- 2) Зростання згоди з тим, що людина відчуває любов Бога до себе позитивно корелює з допомогою. Прикметно, що розмову про мораль або про Ісуса як натхненника просоціальної поведінки заводи́ли здебільшого протестанти протестанти. Крім того згадка моралі як джерела релігійної просоціальності теж лунала тільки від протестантів:

Я, мабуть, назвала би одним словом – анархія, тому що суспільство без Бога – це суспільство без якихось моральних цінностей тобто це суспільство без якогось закону, без розуміння, що – добре, а що – погане [у відповідь на питання «Яким було б суспільство без Бога?»]. (Р8, жін., 25 років, протестантка, пресвітеріанка, працює у ГО).

3.3 Пілотне кількісне дослідження та тестування гіпотез

У пілотному кількісному дослідженні брали участь респонденти, що стали учасниками глибинного інтерв'ювання. Методологія пілотного кількісного дослідження передбачає збір даних з допомогою. Для пілотного дослідження використовувала шкала самооцінки альтруїзму, що містить 20 питань зі 5-бальною шкалою Лікерта та 29 питань з модулю вимірювання суб'єктивної релігійності, представлені у Загальному соціальному опитуванні 1998 року, а також блок демографічних змінних, а саме: вік, стать, освіта, діяльність. Відтак у дослідженні фігуруватимуть змінні релігійності, демографічні змінні, а також змінні для вимірювання просоціальності.

3.3.1. Рекомендації для покращення кількісного дослідження. Насамперед проблема є у інструментах для вимірювання просоціальної поведінки у пілотному дослідженні використовувалася шкала самооцінки альтруїзму, однак її позиції є культурно заангажованими. Прослідкувати це можна, наприклад, у питанні «Я допомагав комусь з переїздом та адаптацією на новому місці». Таке твердження має сенс для американського суспільства, населення якого є значно більш мобільним і ситуації з переїздом та адаптацією є звичними. Однак для українського суспільства ця позиція у шкалі буде не корисною, адже зовсім мало респондентів будуть мати такий досвід. Відтак шкала самооцінки альтруїзму потребує адаптації. Крім цього удосконалення потребує методологічний підхід через особливості інструментарію. Для фіксації релігійності та просоціальної поведінки здебільшого використовують шкали самооцінки або, так звані, оцінки ближніми. Тож соціологам потрібно зважати на тенденцію респондентів давати соціально бажані відповіді стосовно своєї поведінки. Тобто вимірювання шляхом

самооцінки не може гарантувати, що вплив релігії таки існує. Відтак в одному з дослідження релігійно мотивованої просоціальної поведінки пропонується застосовувати комплексний інструментарій. Приміром, у дослідженні (дивитися, Elk, Rutjens, Harreveld, 2016) використовувалися шкали самооцінки та самосигналізування, щоб виявити, наскільки людина має тенденцію відповідати соціально схвалювано.

ВИСНОВКИ

У цій роботі, що має теоретико-розвідувальний характер, ставилися як теоретичні, так і практичні завдання. Насамперед для вимірювання концептів просоціальної поведінки потрібно було концептуалізувати цей феномен та оглянути інструменти для емпіричного вимірювання такої поведінки. Просоціальна поведінка – це широке коло поведінкових практик, що передбачають спрямованість на благо інших людей та передбачають певну «ціну» для виконавця. Прояви просоціальної поведінки є різними. У зв'язку з браком джерел у літературі, що класифікують ці прояви, була запропонована схема (див. підрозділ 1.2) для розрізнення проявів просоціальної поведінки залежно від рівня генералізації такої поведінки. Відтак розрізнення форм просоціальної поведінки та типів просоціальних дій є схематичним. Форми просоціальної поведінки – це групи поведінкових практик, кожен з яких характеризує власне співвідношення «ціни» та «винагород» від просоціальних дій для виконавця. Відтак до форм просоціальної поведінки належать альтруїстична, кооперативна та філантропічна, які перетинаються з помічною поведінкою. Тип просоціальних дій – це характер дії, яка виконується для того, щоб принести користь іншим. Такі дії можуть здійснюватися у рамках і альтруїстичної, і кооперативної, і філантропічної поведінки. Серед просоціальних дій можна перелічити: донорство, волонтерство, підтримка, утішання, давання, рятування тощо.

Фокусом цієї роботи є релігійно мотивована просоціальна поведінка. Існує три базових класи теорій, що пояснюють механізм мотивації людей до просоціальної поведінки: еволюційна теорія, теорія соціального обміну та теорія. Крім цього, існує низка підходів, які пропонують розглядати механізми мотивацій до просоціальних дій з різних перспектив, а саме: підхід раціоналізму, підхід вибіркового стимулів, інституціональна теорія, структурна теорія,

ситуаційна теорія, підхід індивідуальних особливостей, підхід соціального мережобудування. Ці підходи та теорії пояснюють, завдяки чому з'являється та існує людська просоціальна поведінка. У той час як елементи релігії розглядають у ролі предикторів просоціальних дій людини. Насправді, механізми дії релігії на просоціальну поведінку можуть пояснювати усталені теорії мотивації просоціальної поведінки. Наприклад, у межах підходу вибіркового стимулів або ситуативного підходу можна розглядати насамперед візуальну матеріальну складову релігії. Розповсюдженими є експериментальні дослідження релігійного праймінгу, а саме того, як перебування серед релігійних речей підсвідомо чинить сугестивний вплив на поведінкові схеми. Серед зовнішніх аспектів релігії, що у фокусі досліджень релігійного праймінгу, – релігійні мелодії, пісні, слова, атрибути релігійних служінь, релігійні будівлі тощо. У межах теорії соціальних норм та інституційного підходу можна розглядати ціннісну та нормативну складову релігії. Релігія, як інституція, передбачає низку формальних та неформальних правил, які регулюють поведінку вірян. Відтак у емпіричних дослідженнях розглядається зв'язок між просоціальністю та показниками зовнішньої та внутрішньої релігійності. Проблематика релігійно мотивованої поведінки перебуває у розвитку та поповнюється новими знайденнями. Попри те, що у низці емпіричних досліджень стверджена значуща кореляція поміж релігійністю та просоціальністю дій, однак цього неостанньою, аби спростувати чи підтвердити каузальність зв'язку. Відтак соціологічні методи, зокрема якісні, мають високий потенціал, аби запропонувати інтерпретативні моделі природи зв'язку релігійності та просоціальності. Зокрема ця робота спрямована покращити розуміння феномену релігійно мотивованої просоціальної поведінки, запропонувавши інтерпретативні дані та пояснювальні гіпотези для майбутніх кількісних досліджень.

Перш ніж перейти до емпіричного рівня аналізу проблематики просоціальної поведінки були вирішені теоретичні завдання. Найперше, розрізнення між концептами «альтруїстична», «просоціальна» поведінка та «просоціальність». Просоціальна поведінка – це розмірність просоціальності, тобто вона є до неї включеною. Просоціальність натомість включає, як психологічні тенденції до допомоги, так і фактично виконані дії. По-друге, у роботі запропонована схема для розрізнення форм просоціальної поведінки та типів просоціальних дій (див. підрозділ 1.2), оскільки відсутність класифікації проявів просоціальної поведінки розглядається як проблемна, особливо у ході емпіричних досліджень. Для створення класифікації використані загальнонаукові методи аналізу, синтезу та порівняння. По-третє, систематизовано методи та підходи дослідження релігійності та просоціальної поведінки. Серед розповсюджених методів дослідження зв'язку релігійності та просоціальності можна виділити: 1) теоретичний аналіз, що найчастіше здійснюється у рамках еволюційній, соціально-психологічній чи когнітивній; 2) емпіричні дослідження, серед яких переважають кількісні, що, у свою чергу, різняться за спрямованістю на індивідуальний рівень або загальнонаціональний; 3) експериментальні та квазіекспериментальні емпіричні дослідження, серед яких окрему нішу займають дослідження релігійного праймінгу; 4) огляди літератури та дискусії. Утім, викликами у цій проблематиці є інтерпретація знайденого у низці досліджень статистично значущого зв'язку між конструктом релігійності (частіше зовнішньої), зважаючи на контраргументи щодо соціальної бажаності відповідей респондентів. Питання стосовно того, що отримані результати пов'язані з соціальною бажаністю для релігійних людей декларувати таку високу просоціальність постає зокрема через те, що у емпіричних дослідженнях здебільшого використовують інструменти самооцінки як релігійності, так і просоціальної поведінки, що не дозволяє обмежує можливість

говорити про напрямки впливу, але й водночас не дає підстав заявити, що знайдені кореляції є хибними.

З огляду на потенціал соціологічних методів, зокрема якісних, у тому, аби зібрати більш повні дані щодо можливих медіативних змінних зв'язку релігійності та просоціальності, які можуть бути в основі побудови гіпотез задля інтерпретації природи зв'язку між просоціальною поведінкою та релігійністю, було проведено розвідувальне дослідження релігійно мотивованої просоціальної поведінки серед українських вірян з використанням напівструктурованих глибинних інтерв'ю для збору даних. Мета розвідувального дослідження – зібрати якомога повніші дані щодо думок, установок, мотивацій релігійних українців до просоціальної поведінки та опісля кодування виокремити теми та інтерпретації знайдень. У ході розвідувального етапу було виокремлено 10 тем, що інтерпретують релігійно мотивовану просоціальну поведінку на прикладі християн різних конфесій: 1. Допомагаю, бо у спільноті. Допомога різних християнських конфесій спрямована по-різному; 2. Різні християни по-різному допомагають: «чисті», «справжні», «практикуючі», «номінальні»; 3. Біблія як джерело мотивації. Зокрема Ісус як натхненник; 4. Обов'язок християнина полягає тому, щоб допомагати; 5. Допомагаю, аби віддати «кредит» Богу. 6. Усвідомлення, що Бог тебе любить, спонукає любити інших; 7. Думка про спасіння як мотивація допомагати; 8. Людина створена Богом відчувати потребу допомагати, отож людина не може поводитися інакше; 9. Радість та хороше самопочуття як наслідок допомоги.

Список використаних джерел

- Бойко, О. П. (2016). Просоціальність: суть та потенціал у соціально-педагогічній діяльності. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*, 140-149. Режим доступу http://nbuv.gov.ua/UJRN/srutip_2016_1-2_17
- Гірченко, О. Л., Буковська, О. О. (2019). Просоціальна спрямованість та поведінка особистості. *Актуальні проблеми психології*, 7(47), 120-129.
- Копець, Л., Гордієнко В. (1999). Закономірності просоціальної поведінки та проблема прогнозування професійного успіху. *Наукові записки НаУКМА (том7)*, 58-66.
- Быков, А. В. (2014). Метод факторных виньеток и шкала самооценки альтруизма: сравнение онлайн- и офлайн-опросов. *Социология: методология, методы, математическое моделирование* (39), 62-98.
- Майерс, Д. (2006). Альтруизм: помощь другим. *Социальная психология (7-изд.)*. Питер, с.671-733.
- Ahmed, A., & Salas, O. (2013). Religious Context and Prosociality: An Experimental Study from Valparaíso, Chile. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 52(3), 627–637. doi:10.1111/jssr.12045
- Bar-Tal, D. (1984) American Study of Helping Behavior. In: Staub E., Bar-Tal D., Karylowski J., Reykowski J. (eds) *Development and Maintenance of Prosocial Behavior. Critical Issues in Social Justice*, (31), pp. 5-26
- Bar-Tal, D. (1986). Altruistic motivation to help: definition, utility and operationalization. *Humboldt Journal of Social Relations*, 13(1/2), p.3-14. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/23262656>
- Batson, C. D. (1983). Sociobiology and the role of religion in promoting prosocial behavior: An alternative view. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45(6), 1380–1385. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.45.6.1380>
- Batson, C. D., Schoenrade, P., & Ventis, W. L. (1993). *Religion and the individual: A social-psychological perspective*. Oxford University Press.
- Batson, C. D., Duncan, B. D., Ackerman, P., Buckley, T., & Birch, K. (1981). Is empathic emotion a source of altruistic motivation? *Journal of Personality and Social Psychology*, 40(2), 290–302. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.40.2.290>

- Batson, C. (2011). *Altruism in humans*. Oxford: Oxford University Press. pp. 11-135.
- Bennett, M. R., & Einolf, C. J. (2017). Religion, Altruism, and Helping Strangers: A Multilevel Analysis of 126 Countries. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 56(2), 323–341. doi:10.1111/jssr.12328
- Banks, J., Tanner, S. (1999). Patterns in household giving: Evidence from UK data. *International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 10, 167-178.
- Bekkers, R. (2007). Measuring altruistic behavior in surveys: The all-or-nothing dictator game. *Survey Research Methods*, 1, 139-144.
- Bekkers, R., & Wiepking, P. (2011). A Literature Review of Empirical Studies of Philanthropy: Eight Mechanisms That Drive Charitable Giving. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 40(5), 924–973. <https://doi.org/10.1177/0899764010380927>
- Bekkers, R., Boonstoppel, E. & De Wit, A. (2016). Giving in the Netherlands Panel Survey – User Manual (version 2.5). *Center for Philanthropic Studies*, Vrije Universiteit (VU) Amsterdam. ISBN: 978-90-77383- 18-6
- Bekkers, R. (2003). Trust, accreditation, and philanthropy in the Netherlands. *Nonprofit & Voluntary Sector Quarterly*, 32, 596-615.
- Becker, P. E., Dhingra, P. H. (2001). Religious Involvement and Volunteering: Implications for Civil Society. *Sociology of Religion*, 62(3), 315. doi:10.2307/3712353
- Campbell, D. T. (1975). On the conflicts between biological and social evolution and between psychology and moral tradition. *American Psychologist*, 30(12), 1103–1126. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.30.12.1103>
- Darley, J. M., & Latane, B. (1968). Bystander intervention in emergencies: Diffusion of responsibility. *Journal of Personality and Social Psychology*, 8(4, Pt.1), 377-383.
- Davis, J. A., Smith, T. W., Marsden, P. V. (2013). General Social Surveys, 1972-2002. Cumulative File. <https://doi.org/10.3886/ICPSR03728.v2>
- Darley J. M., & Batson C.D. (1973). “From Jerusalem to Jericho”: A study of situational and dispositional variables in helping behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 27, 100-108. <https://doi.org/10.1037/h0034449>
- Derlega, V., Grzelak, J., (1982). Cooperation and Helping Behavior: An Introduction. In V. Derlega & J. L. Grzelak (Eds.), *Cooperation and helping behavior: Theory and research*. New York: Academic Press.

- Diekmann, A., & Lindenberg, S. M. (2015). Cooperation: Sociological aspects. In J. D. Wright (Ed.), *International encyclopedia of the social & behavioral sciences* (pp. 862-866). Elsevier.
<https://doi.org/10.1016/B978-0-08-097086-8.32031-1>
- Eisenberg, N., Guthrie, I. K., Cumberland, A., Murphy, B. C., Shepard, S. A, Zhou, Q., & Carlo, G.(2002). Prosocial development in early adulthood: A longitudinal study. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 993–1006.
- Einolf, C. J. (2011). The Link Between Religion and Helping Others: The Role of Values, Ideas, and Language. *Sociology of Religion*, 72(4), 435–455. doi:10.1093/socrel/srr017
- Einolf, C.J. (2017). Cross-National Differences in Charitable Giving in the West and the World. *Voluntas* 28, 472–491 <https://doi.org/10.1007/s11266-016-9758-4>
- Idler, E. L., Musick, M. A., Ellison, C. G., George, L. K., Krause, N., Ory, M. G., ... Williams, D. R. (2003). Measuring Multiple Dimensions of Religion and Spirituality for Health Research: Conceptual Background and Findings from the 1998 General Social Survey. *Research on Aging*, 25(4), 327–365.
<https://doi.org/10.1177/0164027503025004001>
- Gomes, C. M., & McCullough, M. E. (2015). The effects of implicit religious primes on dictator game allocations: A preregistered replication experiment. *Journal of Experimental Psychology: General*, 144(6), e94–e104. <https://doi.org/10.1037/xge0000027>
- Gorsuch, R. L., & Staub, E. (1981). Positive Social Behavior and Morality: Vol. I; *Social and Personal Influences*. *Sociological Analysis*, 42(1), 83. doi:10.2307/3709713
- Galen, L. W. (2012). Does religious belief promote prosociality? *A critical examination*. *Psychological Bulletin*, 138(5), 876–906. doi:10.1037/a0028251
- Karylowski, J. (1982). Two types of altruistic behavior: Doing good to feel good or to make others feel good. In V. Derlega & J. L. Grzelak (Eds.), *Cooperation and helping behavior: Theory and research*. New York: Academic Press.
- Karylowski J. (1984) Focus of Attention and Altruism. In: Staub E., Bar-Tal D., Karylowski J., Reykowski J. (eds) *Development and Maintenance of Prosocial Behavior*. Critical Issues in Social Justice, vol 31. Springer, Boston, MA
- Myers, D. (2010). Helping. *Social Psychology (10 ed.)* New York: McGraw-Hill, pp 440-482.
- Norenzayan, A., & Shariff, A. F. (2008). The Origin and Evolution of Religious Prosociality. *Science*, 322(5898), 58–62. doi:10.1126/science.1158757 (<https://doi.org/10.1126/science.1158757>)

- Van Elk, M., T. Rutjens, B., van Harreveld, F. (2016). Why Are Protestants More Prosocial Than Catholics? A Comparative Study Among Orthodox Dutch Believers, *The International Journal for the Psychology of Religion*, 27:1, 65-81, DOI: 10.1080/10508619.2017.1245023
- Oviedo, L. (2015). Religious attitudes and prosocial behavior: a systematic review of published research. *Religion, Brain & Behavior*, 6(2), 169–184. doi:10.1080/2153599X.2014.992803
- Saroglou, V., Pichon, I., Trompette, L., Verschuere, M., Dernelle, R. (2005). Prosocial Behavior and Religion: New Evidence Based on Projective Measures and Peer Ratings. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 44(3), 323–348. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5906.2005.00289.x>
- Saroglou, V. (2006). Religion's Role in Prosocial Behavior: Myth or Reality? *Psychology of Religion Newsletter* 31, no. 2:1–8.
- Saroglou, V. (2012). Is religion not prosocial at all? Comment on Galen. *Psychological Bulletin*, 138(5), 907–912. <https://doi.org/10.1037/a0028927>
- Simpson, B., & Willer, R. (2015). Beyond Altruism: Sociological Foundations of Cooperation and Prosocial Behavior. *Annual Review of Sociology*, 41:43–63
- Simmons, R. G. (1991). Presidential Address on Altruism and Sociology. *The Sociological Quarterly*, 32(1), 1–22. doi:10.1111/j.1533-8525.1991.tb00342.x
- Schuyt, Theo & Bekkers, Rene & Smit, Jan. (2010). The Philanthropy Scale: a Sociological Perspective in Measuring New Forms of Pro Social Behaviour. *Social Work & Society* (8) 1, 121-135.
- Shariff A. F., Willard A. K., Andersen T., Norenzayan A. (2016). Religious priming: A meta-analysis with a focus on prosociality. *Personality and Social Psychology Review*, 20(1), 27–48.
- Sherkat, D. E. (2015). Religiosity. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 377–380. doi:10.1016/B978-0-08-097086-8.84020-9
- Rushton, J. P., Chrisjohn, R. D., & Fekken, G. C. (1981). The altruistic personality and the self-report altruism scale. *Personality and Individual Differences*, 2(4), 293-302. doi:10.1016/0191-8869(81)90084-2
- Penner, L., Dovidio, J., Piliavin, J., Schroeder, D. (2005). Prosocial Behavior: Multilevel Perspectives. *Annual review of psychology*. 56. 365-92. 10.1146/annurev.psych.56.091103.070141.
- Peponis, J. (2015). Building types and built forms. *Journal of Urban Design*. 20. 1-4. 10.1080/13574809.2015.1106887.

- Pichon, I., Boccato, G., & Saroglou, V. (2007). Nonconscious influences of religion on prosociality: a priming study. *European Journal of Social Psychology*, 37(5), 1032–1045. doi:10.1002/ejsp.416
- Piliavin, J., & Charng, H. (1990). Altruism: A Review of Recent Theory and Research. *Annual Review of Sociology*, 16, p.27-65. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/2083262>
- Wuthnow, R. (1991). *Acts of Compassion: Caring for Others and Helping Ourselves*. Princeton: Princeton University Press.
- Wittek, R., & Bekkers, R. (2015). Altruism and Prosocial Behavior, Sociology of. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 579–583. doi:10.1016/B978-0-08-097086-8.32158-4

Додаток А

Шкала самооцінки альтруїзму Раштона (1981)

№	Діяльність	Оцінка				
1	Допомагали штовхати машину незнайомця, котра зламалася серед дороги	1	2	3	4	5
2	Допомагали незнайомцям знайти дорогу	1	2	3	4	5
3	Жертвували кошти на благодійність	1	2	3	4	5
4	Давали гроші незнайомцю, котрий просив	1	2	3	4	5
5	Робили щось, аби покращити становище незнайомця	1	2	3	4	5
6	Жертвували товари або одяг на благодійність	1	2	3	4	5
7	Допомагали на волонтерських засадах	1	2	3	4	5
8	Брали участь у донорській здачі крові	1	2	3	4	5
9	Допомагали незнайомцю донести важкі пакунки	1	2	3	4	5
10	Притримували двері ліфту для незнайомця	1	2	3	4	5
11	Пропускали когось перед собою у черзі	1	2	3	4	5
12	Позичали знайомим що-небудь	1	2	3	4	5
13	Підвозили незнайомця на машині безкоштовно	1	2	3	4	5
14	Придбали непотрібні святкові листівки, бо гроші з них йдуть на благодійність	1	2	3	4	5
15	Допомагали одноліткам з навчальними завданнями	1	2	3	4	5
16	Допомагали людям з інвалідністю або людям поважного віку перейти вулицю	1	2	3	4	5

17	Безкоштовно допомагали сусідам доглядати за їх дітьми або домашніми улюбленцями	1	2	3	4	5
18	Поступалися місцем у транспорті	1	2	3	4	5
19	Допомагали незнайомим адаптуватися на новому місці	1	2	3	4	5
20	Я повертав зайві кошти з решти, наданої касиром	1	2	3	4	5

Додаток Б

Вимірювання конструкту суб'єктивної релігійності із модулю Загального соціального опитування 1998 року (General Social Survey, 1998)

1. Яка Ваша релігійна приналежність?

католик

- ☐ Греко-католик
- ☐ Римо-католик
- ☐ Православний
- ☐ Протестант
- ☐ Протестант (баптист)
- ☐ Протестант (п'ятидесятник)
- ☐ Протестант (євангеліст)
- ☐ Протестант (харизмат)
- ☐ Християнин
- ☐ Інше _____

2. Чи був у Вас колись релігійний або духовний досвід, що змінив Ваше життя?

- ☐ Так
- ☐ Ні
- ☐ Важко відповісти

3. Як часто Ви відвідуєте релігійні служіння?

- ☐ Ніколи
- ☐ Один раз на рік
- ☐ Два рази на рік
- ☐ Три рази на рік
- ☐ Один раз на місяць
- ☐ Два-три рази на місяць

- Кожен тиждень
- Частіше, ніж один раз тиждень
- Важко відповісти

4. Як часто, окрім участі у служіннях, Ви берете участь у заходах та діяльностях церкви чи релігійних спільнот?

- Ніколи
- Один-два рази на рік
- Кілька разів на рік
- Один раз на місяць
- Два-три рази на місяць
- Майже кожного тижня
- Кожного тижня
- Кілька разів на тиждень
- Один раз на день
- Кілька разів на день
- Важко відповісти

5. Як часто Ви молитесь приватно (тобто не у церкві)?

- Частіше, ніж 1 раз на день
- Один раз на день
- Кілька разів на тиждень
- Один раз на тиждень
- Кілька разів на місяць
- Один раз у місяць
- Рідше, ніж 1 раз у місяць
- Не знаю

6. Як часто Ви читали Біблію за останній рік?

- Частіше, ніж 1 раз на день
- Один раз на день

- ☐ Кілька разів на тиждень
- ☐ Один раз на тиждень
- ☐ Кілька разів на місяць
- ☐ Один раз у місяць
- ☐ Рідше, ніж 1 раз у місяць
- ☐ Не знаю

7. Якби Ви захворіли, скільки людей з Вашої релігійної спільноти Вам допомагали б?

- ☐ Більшість
- ☐ Кілька людей
- ☐ Одна-дві людини
- ☐ Ніхто
- ☐ Важко відповісти

8. Якщо Ви зіткнетеся з труднощами чи проблемами, наскільки комфортно буде людям з Вашої спільноти допомогти Вам грошима чи фізично?

- ☐ Більшості комфортно
- ☐ Кільком людям комфортно
- ☐ Одній-двом людям комфортно
- ☐ Нікому не комфортно
- ☐ Важко відповісти

9. Як часто люди у Вашій релігійній спільноті критично ставляться до Вас і того, що Ви робите?

- ☐ Дуже часто
- ☐ Часто
- ☐ Рідко
- ☐ Ніколи
- ☐ Важко відповісти

10. Як часто люди з Вашої релігійної спільноти просять у Вас забагато?

- Дуже часто
- Часто
- Рідко
- Ніколи
- Важко відповісти

11. Обміркуйте те, як Ви справляєтеся з проблемами у своєму житті.

№	Якою мірою Вам притаманна кожна із зазначених опцій?	Дуже притаманна	Здебільшого притаманна	Здебільшого не притаманна	Не притаманна узагалі	Важко відповісти
11.1.	Я думаю про те, що моє життя є частиною більшої духовної сили.					
11.2.	Я працюю разом з Богом у партнерстві.					
11.3.	Я звертаюся до Бога, щоб отримати силу, підтримку, настанову.					
11.4.	Я усвідомлюю, що Господь карає мене за мої гріхи та брак віри					
11.5.	Я намагаюся осмислити ситуацію та вирішити, що робити, не покладаючись на Бога.					

12. Якою мірою Ви погоджуєтесь з наступними твердженнями?

№	12. Якою мірою Ви погоджуєтесь з наступними твердженнями?	Повністю погоджуюся	Скоріше погоджуюся	Скоріше не погоджуюся	Повністю не погоджуюся	Важко відповісти
12.1.	Я вірю, що Бог наглядає за мною.					
12.2.	Я почуваюся відповідальним(ою) за зменшення болі та страждання у світі.					
12.3.	Я вірю, що є життя після смерті.					
12.4.	Я намагаюся слідувати своїм віруванням у всіх сферах свого життя.					

13. Скільки коштів протягом минулого року Ви та Ваша родина приблизно пожертвували на релігійну спільноту?

- ☐ 1 (нічого)
- ☐ 2
- ☐ 3
- ☐ 4
- ☐ 5
- ☐ 6
- ☐ 7
- ☐ 8
- ☐ 9
- ☐ 10 (все, що було можливо віддати)

14. Завдяки Вашим релігійними віруванням Ви:

№	14. Завдяки Вашим релігійними віруванням Ви:	Завжди	Майже завжди	Рідко	Ніколи	Важко відповісти
14.1.	Я пробачаю себе за речі, що роблю неправильно.					
14.2.	Я пробачаю тих, хто шкодить мені.					
14.3.	Я знаю, що Господь пробачає мені.					

15. Як часто Ви переживали наступний досвід?

№	15. Як часто Ви переживали наступний досвід:	Багато разів на день	Кожного дня	Більшість днів	Деякі дні	Інколи	Ніколи	Важко відповісти
15.1.	Я відчував(ла) присутність Бога.							
15.2.	Я відчував(ла) силу та комфорт, будучи у своїй релігії.							
15.3.	Я відчував(ла) внутрішню умиротвореність та спокій.							
15.4.	Я відчував(ла) бажання бути ближче до Бога.							
15.5.	Я відчував(ла) зворушення красою навколишнього творіння.							

16. Якою мірою Ви вважаєте себе релігійною/віруючою людиною?

- Дуже релігійною

- Помірно релігійною
- Незначно релігійною
- Нерелігійною
- Важко відповісти
- Інше _____

Додаток В

Гайд напівструктурованого глибинного інтерв'ю на тему «Релігійно мотивована просоціальна поведінка»

Блок I. *У цьому блоці будуть міститися питання щодо релігійної ідентичності респондента, а також щодо ролі релігії у житті респондента.*

- 1) Розкажіть, будь ласка, як відбулося Ваше становлення як релігійної людини.
- 2) Як ви визначаєте свою конфесійну приналежність? Які поняття ви частіше застосовуєте щодо себе «вірянин\вірянка», «християнин\християнка» чи конфесійне означення, як-от «католик\католичка», «баптист\баптистка», або більш загальне – «релігійна людина»?
- 3) Після того, як Ви усвідомили себе (уживаю позначення, яке людина щодо себе застосовує), як змінилася ваша поведінка по відношенню до себе та по відношенню до інших? Як практично впливає ваша віра на життя?
- 4) Як Ви бачите свою місію\покликання у житті?

Блок II. *У цьому блоці буде йтися про розуміння образу християнина у діяльнісному аспекті. Припускається, що респондент абстрактні запитання проектуватиме на свій досвід.*

- 1) Що робить людину християнином?
- 2) Коли Ви чуєте слово «християни», то які образи та асоціації у Вас виникають? Опишіть християнина у діяльнісному аспекті. Що ця людина робить? Що робить людину християнином?
- 3) Що ви думаєте щодо твердження, що християни люди є добрішими за інших та частіше допомагають іншим?
- 4) Чому одні християни більш схильні допомагати, а інші – менш?
- 5) Як Ви розумієте любов до ближніх?
- 6) Яка, на Вашу думку, головна мотивація для християн допомагати? А для Вас?

- 7) Як у християн формується розуміння, що потрібно допомагати?
- 8) Що, на Вашу думку, мотивує невіруючих людей допомагати?
- 9) Схильність допомагати є більш вродженою чи набутою, на Вашу думку?
- 10) Якщо християнин не допомагає іншим, що це значить?
- 11) Як Ви ставишся до твердження, що християни допомагають іншим, тому що від них цього очікують? Яка роль соціальних очікувань у поведінці християн?
- 12) Чи погоджуєтеся Ви з твердженням, що християнство більше заохочує до просоціальної поведінки порівняно з іншими релігіями? Чому?

Блок III. У цьому блоці йтиметься про уявлення респондента про роль релігії у допомозі іншим на макрорівні.

- 1) Як Вам здається, чи є відмінності між суспільствами (за національністю) у тому, наскільки інтенсивно люди цих суспільств допомагають іншим? З чим це пов'язано?
- 2) Як Ви вважаєте, чи є відмінності між конфесіями у тому, як вони спрямовані на допомогу ближнім? Чому? У чому це видно?
- 3) Просувати норми та цінності допомоги іншим – це завдання релігійної спільноти?
- 4) Якщо говорити про релігійну спільноту, частиною якої є Ви, у яких формах відбувається заохочення допомагати іншим: чи то якимось вербально, чи візуально, чи у ході особливих зустрічей чи діяльністю?
- 5) Як Ви вважаєте, яким би було суспільство, у якому не було б поняття про релігію і усі люди були б атеїстами? Як би тоді розвивалася чи не розвивалася людська просоціальність?
- 6) Релігія може заохочувати антисоціальну поведінку? Як саме?

Блок IV. У цьому блоці буде йтиметься про особистий досвід респондента у допомозі іншим, а також про умови допомоги.

- 1) Яку роль грає оточення у тому як часто і чим Ви допомагаєте? Чи можете Ви згадати приклади?
- 2) Як Ви приймаєте рішення допомагати комусь чи ні? Як Ви це обмірковуєте?
- 3) Що Вас може зупиняти допомагати?
- 4) Для Вас важливо відчувати спорідненість з кимось, щоб йому допомогти? Чому? З чого це видно?
- 5) У які види допомоги іншим Ви частіше залучені?
- 6) Як Ви відчуваєтеся, коли до Вас звертаються за допомогою та коли допомагаєте іншим?

Додаток Г

Транскрипт напівструктурованого глибинного інтерв'ю на тему «Роль релігії у просоціальній поведінці людини»

Дата: 20.05.2020

Тривалість: 1 год 7 хв.

Респондент: респондент 11, 47 років, євангеліст, директор християнського фонду

І: Розкажіть, будь ласка, трішки про те, як відбувалося ваше становлення як релігійної людини.

Р: Я виховувався в католицькій сім'ї й був завжди прив'язаний до віри. Особливо у підлітковому віці пережив духовне пробудження: почав вивчати Біблію, брав участь в різних молодіжних заходах. Так я вирішив посвятити своє життя Богу.

І: Чи можете ви згадати конкретний момент, з якого ви починаєте вести відлік себе як християнина ? Чи був він чи ні ?

Р: Складно сказати про конкретний відлік часу, але можу сказати про духовне відродження, яке відбулося приблизно у віці 14 з половиною років. Ось нічого не змінювалося відтоді: ніякого перелому серйозного не відбулося. Хоча я був католиком, а зараз – євангельський християнин, тобто належу до протестантської конфесії, але не бачу якихось змін у духовному розвитку, це відбулося еволюційно. От від часу появи моєї свідомості, я усвідомлюю себе християнином. Моя християнська віра сильно спиралася на певні раціональні аргументи з самого дитинства. Тобто для мене от саме раціональний підхід до християнства є дуже важливим.

І: Як зараз ви визначаєте свою конфесійну належність ? Які поняття застосовуєте щодо себе: вірянин, християнин, релігійна людина чи конфесійне означення ?

Р: Не зовсім розумію це питання... Ну, християнин (сміється). Тут не має різниці. Це питання типу: тут - рожеве, тут - плоске, тут – ще якесь. Християнин є вірянином. Якщо він є вірянином, то він належить до певної конфесійної спільноти. Так звичайно є. Тому це так, як питання: чи ви визнаєте себе батьком, чи сином, чи чоловіком. Три в одному (сміється).

І: Але ж за конфесією ви – протестант ?

Р: Ну, так. Ходжу в євангельську церкву. В євангельській церкві є поділ на свої традиції. Я відвідую п'ятидесятницьку церкву.

І: Після того, як ви усвідомили себе християнином, як змінилася ваша поведінка відносно себе та щодо інших ? Можливо, можете згадати якісь яскраві приклади ?

Р: Оскільки я усвідомлював себе християнином з раннього дитинства, то християнські заповіді впливали на мене, на мої рішення, мою волю, емоції також. Тому тут важко сказати. Пам'ятаю, як після пробудження у підлітковому віці, я приймав дуже конкретні рішення щодо конкретних людей, з якими в мене був конфлікт, наприклад в школі. Моя християнська віра впливала на, наприклад, обмеження своїх егоїстичних бажань. Звичайно, вона автоматично впливала на модель моєї сім'ї: як я ставлюся до концепції моїх відносин з дружиною. Яскравий факт: якщо сім'я, то це – forever. Інакше бути не може. Взагалі не існує такого, як розлучення чи якась зміна серйозна у цьому плані. Що ще можна сказати... Я думаю, що це також впливає на пріоритети в житті: відносини до матеріальних благ, до фінансів і місце цих речей в ієрархії пріоритетів у моєму житті.

І: Коли ви чуєте слово «християнин», які образи та асоціації у вас виникають ? Опишіть, що ця людина робить ?

Р: Передусім, це людина, яка належить до Христа. Це для мене така перша дефініція. Це людина, яка має першу заповідь – любити свого ближнього, незалежного від того, що він робить для неї – чи добро, чи зло. Навіть якщо він чинить зло, я маю його любити. Звичайно, це передбачає певні розумні рамки: я можу захищатися, наприклад. Християнин – це є людина, яка виділяє значний відсоток своєї енергії на безкорисне служіння іншим людям, суспільству, спільноті, де він живе, особливо тим людям, хто є в потребі. В принципі, так було завжди. Історія християнства та Біблія свідчить про це. Я бачу такими своїх знайомих, які так роблять. Звичайно, є номінальні християни, які можливо відносяться до церкви, як до пенсійного фонду, думаючи про життя після смерті. Але я бачу, що християни – це ті, хто, за своєю природою, прагнуть робити добро іншим людям, особливо тим, хто в серйозній нужді. Християнин – це певна соціальна робота з бездомними, інвалідами, людьми поважного віку, сиротами і т.д.

І: Чи погоджуєтесь ви з твердженням, що християни є добрішими за інших та частіше допомагають іншим ?

Р: Звичайно, це є така пастка ставити так питання, тому що вона може народжувати пиху: я християнин, отже я – кращий за інших людей. Якщо таке питання прозвучало, то думаю, що християнин насправді робить більше добра, аніж нехристияни. У статистиці йдеться про це. Якщо подивитися на організації, що займаються благодійністю в Україні, то більшість серед них – християнські організації. Якщо в країні є християнська культура, візьмімо Сполучені Штати Америки, то там це 80%, а раніше було ще більше. Різні глобальні благодійні організації мають свою штаб-квартиру в США. Тут я не подаю конкретну статистику, посилаючись на якийсь дослідницький центр, але кажу загальні

цифри. Ще 20 років тому близько половина усіх американців ходили в церкву. Але тут питання – яка церква? Саме в біблійну церкву, яка спирається на Святе Письмо, тобто не просто виконує традиції, а чинить за Євангеліє. Такого типу статистику насправді можна знайти. Звичайно, бувають різні ситуації. Інколи віруючі люди можуть використовувати релігію для власної користі. Таке теж буває. Інколи релігія теж могла виконувати негативні функції. Але у загальному, християнство – однозначно є частиною історії людей та суспільства, яка робила їх життя кращим. Це емпірично доведено.

І: Яка, на вашу думку, головна мотивація допомагати і чи вона однакова для всіх християн?

Р: Почну з кінця...(сміється). Не у всіх є однакове серце і не у всіх однакова мотивація у житті: скільки є людей, стільки – й різних барв мотивації. Але, скажімо, оригінальна мотивація допомагати іншим людям – це Божа любов, яка живе в нас та яка є природньою для будь-якої людини. Хоча через гріх, який також притаманний людині, любов може десь згасати, втрачатися, деформуватися якоюсь мірою. Проте ця любов є у всіх людей: як у християн, так і нехристиян. Нехристиянин теж відчуває емпатію, співчуття, потребу допомогти іншим людям. Але у християн це, мені здається, більш свідомо, тому що вони визнають вчення, яке спирається на любов – не фізичний ерос, а агапе, жертвову любов. Крім того, у християн є прекрасні великі наративи, які про це говорять, в яких християнська віра зосереджується. Ці наративи, це – передусім, Біблія, зокрема Євангеліє. Ми, як християни, наповнюємося прекрасними образами людей, які проявляють любов і повинні їх наслідувати. Це головне джерело мотивації. Чи воно працює для всіх людей однаково? Думаю, що ні. Все залежить від того факту, який Біблія називає «віра». А віра у нас є різною: більш інтенсивною, менш інтенсивною. Віра – певне приближення до Бога і своєї справжньої сутності, до того ким ми є.

І: З ваших слів для християн найбільшим мотиватором є Божа любов та наративи з Біблії. Для людей невіруючих ні того, ні іншого в принципі не існує. Що тоді, на вашу думку, мотивує невіруючих допомагати іншим. (15:00)

Р: Я б не погодився, що для невіруючих ні того, ні іншого немає, а особливо, що стосується першого. Божа любов – універсальне явище, і про це говорить прекрасно початок Євангеліє від Івана: Він був Світлом, яке проникає і просвітляє кожну людину, яка приходить а світ. Насправді, Божа любов десь генетично є в кожній людині, незалежно від того, ким вона є. Зерно Божого образу – в кожній людині. Оскільки у нас є ніби генетична пам'ять цього Божого образу, то у нас є й зерно любові. Я думаю, що саме Бог діє в цих людях, незалежно чи вони віруючі чи невіруючі, аби вони робили добрі вчинки іншим людям, відчували співчуття, любов, милосердя й всі інші позитивні почуття. А чи християнські наративи впливають на віруючих людей? Впливають, ще й як! Насправді, християнство сформувало не тільки західну культуру, а й взагалі нашу планету. Наприклад, навіть іслам (прошу зрозуміти мене правильно) чи комунізм, чи сучасний гуманізм, в якому ми живемо, – це також християнське дитя. Ми всі живемо у певних наративах. Вся наша культура пронизана християнським способом мислення, християнськими цінностями. Ми цього не хочемо помічати, але це абсолютний факт. Можливо, у Радянському Союзі це все було, скажімо, якось винищено, але усе рівно воно залишилося з нами. Якщо подивитися ту літературу, яку ми читаємо, та мистецтво, яке було принаймні до 20 століття, – це безліч різноманітних наративів, які формують нас та наші гени з покоління у покоління. Ми думаємо у певному framework, безсумнівно визначеному християнством.

І: Як вам здається: схильність допомагати є більш вродженою чи набутою впродовж життя?

Р: Цікаве питання. Важко відповісти, який відсоток є вроджений, який – набутий. Взагалі я часто ставлю собі таке питання, що детермінує нашу поведінку. Чи гени, що є сумою поведінки й виборів наших предків певною мірою? Чи це виховання й середовище, в якому ми живемо? Чи свободна воля? Сумніваюся, що є людина, яка б змогла присвоїти точний відсоток тому чи є це вродженою чи набутою схильністю. Але я думаю, що набуте має неймовірне значення для людини. Саме тому є сенс поширювати християнські цінності та чесноти, хороші приклади життя та істини. Але який відсоток – не знаю.

І: Як ви ставитися до твердження, що християни допомагають зокрема тому що від них цього очікують ? Яка роль соціальних очікувань у поведінці християн ?

Р: Тобто, якщо мій сусід очікує, що я йому допоможу, то я йому допомагаю?

І: Це вас ніби змушує допомагати. Ви живите з думкою, що ваш сусід знає, що ви – християнин, тож ця думка мотивує вас допомагати. Бо якщо я не буду допомагати, то тоді мій сусід розчарується в християнстві.

Р: Мабуть, є якісь елементи свідчення такої солідарності з християнством, з моєю ідентичністю. Тобто я хочу, аби моя віра виглядала правильно в очах інших людей. Але я думаю, що все ж більш основне є допомога християнина людям, тому що він відчуває природне співчуття до людей і любов. Але ми не повинні забувати, що християни теж грішні, тому їхня мотивація не завжди є ідеальною, так як про це говорить Божий стандарт.

І: Як ви ставитися до твердження, що християнство заохочує більше до просоціальної поведінки порівняно з іншими релігіями ?

Р: Однозначно так. Проте тут є, насправді, велика різниця поміж християн, навіть у рамках однієї конфесії. На мій погляд, чим ближче християнство до Біблії, чим більше воно спирається на практичне використання Біблії, тим більш воно є

просоціальним. Суть християнства – це не просто назва: воно має бути навколо Слова Божого, а не тільки довкола якихось традицій. Але християнство – однозначно так.

І: Ви сказали, що треба брати до увагу різницю між конфесіями. Як вам здається, чи норми й цінності допомоги іншим однакові між християнськими конфесіями? Чи ви помічали якісь особливості, разючі відмінності ?

Р: Думаю, що на 70% я відповів на це питання в попередній репліці. Однозначно, християнство не є одноманітним. Навіть узявши географію видно, що воно сильно відрізняється один від одного. І все питання в тому, наскільки якась конфесія є вірною оригіналу, Новому Завіту, першій апостольській Церкві. Ось це є якийсь зразок для нас, певне джерело. Наскільки конфесія сконцентрована довкола Біблії (не тільки якогось «сухого» вивчення, а реального духу, який є в Євангелії), настільки це впливає на просоціальність, активну допомогу іншим. Ми маємо, вибачте, на Донбасі Русскую православную армию. Мій хороший знайомий, греко-католик, який жив у Донецьку, тепер – в Львові, розповідав, що з ним робила Русская православная армия. Тому тут є величезна різниця. Я узагалі не можу сказати, що вони є християнами, хоча вони використовують якогось типу християнську символіку. Якщо згадати, то в історії багато такого траплялося: історія християнства Європи має багато такого, що не має нічого спільного з Євангелієм. Хоча використовували ім'я Христа.

І: Я спробую уточнити це питання. Якщо взяти розрізняння конфесій, а саме римо-католики, протестанти, греко-католики, православні. Чи вони по-різному спрямовують свою допомогу іншим?

Р: Не знаю, як відповісти конкретно на це питання.

І: Ви, здається, зазначали, що є різниця між суспільствам у тому, як вони допомагають іншим на макрорівні. З чим це пов'язано та які передумови ?

Р: В умовах політкоректної культури не популярно так говорити, але наш раціональний розум ясно підказує, що є різниця поміж суспільствами та культурами. Емігруючи кудись, ми обираємо країни, куди мігрувати, а інші – не хочемо вибирати. Мені здається, що варто про це сказати голосно (сміється). Насправді, якщо проаналізувати, то ми виїжджаємо в ті країни, де колись була сильна християнська культура. Навіть якщо за останні десятиліття ці країни пережили певне відступництво від християнства, то усе рівно на певному етапі їх становлення це були суспільства, які будували свою культуру на біблійних принципах. Саме там, де до сьогоднішнього дня християнство залишається певною мірою живим, рівень благодійності є набагато вищим, аніж там, де його нема. Порівняйте США та західноєвропейські якісь країни і знайдете велику різницю поміж них. Причому рівень достатку людей є однаковим. Чи візьмімо Японію, до прикладу, і США – є різниця.

І: Ви також згадували, що християнство сформувало планету, зробило свій внесок у формування цивілізації. Якби вас попросили уявити суспільство, в якому б не було поняття Бога, а всі є атеїстами. Як би тоді розвивалася людська просоціальність ?

Р: Легко дати відповідь на це питання. Просто подивитися на дохристиянську епоху, на варварську епоху, яка не знала християнства, ані античності. Хоча античність не була сформована християнством, але раніше ми говорили про Боже світло, яке проникає у кожну людину, отож людина через свій розум може прийти до пізнання певних принципів. Як би виглядало суспільство? Думаю так, як виглядало суспільство на Русі чи в Індії до моменту появи там християнства. Якщо у вас помер чоловік, що був знатний, то вас спалювали з чоловіком живою, дітей – у жертву приносили. В Індії, приміром, – каста «недоторканих»... Тобто

це є суспільство повне жорстокості та несправедливості. Християнство змінило нас, принесло грамотність та багато різноманітних феноменів, без яких важко уявити цивілізацію. Наприклад, цінність особистості: розуміння, що кожна особа є цінною, незалежно від кольору шкіри, статусу чи статі. Християнство принесло права людини. Це не взялося з Французької революції, а з англо-американського світу, який Французька революція, скажімо так, пробувала невдало повторити, але тільки без Бога. Французька революція перетерпіла крах. Англійська та Американська революції без змін функціонують до сьогоднішнього дня. Тому такі феномени як вільний ринок, політичні свободи мають, насправді, свої витoki з досягнень Реформації, які по-своєму трансформувала англо-саксонська культура. Ось це є те, що зробило життя людей більш гуманним. Це також те, що регулює стосунки поміж людьми, породжує такі феномени як толерантність, суспільний консенсус. І це – не що інше як досягнення Англо-американської революції, зокрема пов'язане з таким іменем як Джон Локк, який був віруючим християнином-протестантом.

І: Люди часто пов'язують походження моралі з релігією. Але в суспільствах, які мають тенденції до секуляризації, мораль і релігію намагаються розділити, ніби мораль може бути автономною. Чи, на вашу думку, мораль могла б існувати в суспільстві без релігії – сформуватись там й існувати автономно.

Р: Філософи постійно ставлять собі це питання. Відомими є праці Канта на цю тему. Це питання ставив Достоевський, а ми вже знаємо це як певні меми. Я думаю, що мораль живе у кожній людині на рівні розуміння, що є добро, а що – зло. Совість має кожна людина. Але одночасно я не вірю, що суспільство (ми – як суспільство Заходу) можемо правильно функціонувати і не згубити цих феноменів через відречення від християнства. Якщо подивитися довкола, то це уже відбувається. Ось буквально перед нашим дзвінком я подивився сторінку

феміністок на фейсбуці і яку ненависть до життя вони проявляють, як вони пишаються абортами. Про що говорять ці заяви з погордою до материнства? В епоху постмодернізму філософи, які вже дійшли до абсурду в своєму атеїзмі, проголошують страшні речі, які справді нищать мораль. Тому потрібно усвідомити, якщо ми не маємо в культурі якогось фундаменту, на який спирається наша мораль, якщо не культивуються певні наративи, які підтримують нашу мотивацію до певного типу поведінку, то все розсиплеться само собою (правило термодинаміки). Не знаю, наскільки це видно в Україні, адже вона має іншу динаміку історії: там був Радянський Союз – і після стає все краще у нас. Але на Заході ця динаміка виглядає зовсім інакше. Тобто, насправді, ми живемо в час, коли розсипаються певні феномени, які були притаманні для Заходу. Те, що є сьогодні й було 30 років тому – сильно відрізняється в різноманітних сферах, особливо тих, що торкаються етики, моралі. Я думаю, якщо нічого не зміниться, то ми прийдемо до хаосу й, можливо, до кінця цивілізації.

І: Чи може релігія заохочувати антисоціальну поведінку ? Чому так відбувається ?

Р: Треба відповісти на питання, що таке релігія і яка релігія. Саме слово «релігія» є позитивним: з латини воно говорить про повернення втрачених зав'язків з метафізичним, з Абсолютом, з Богом. Але бувають різні релігії та люди, які їх деформують. Були релігії, які приносили в жертву людей в Європі до приходу християнства: в слов'янських, в кельтських релігіях. Тому говорячи про релігію, я не відповідаю за всіх, я говорю про біблійне християнство. А біблійне християнство виконує просоціальну роль й вірю буде виконувати надалі.

І: Чи можна говорити про християнство і антисоціальну поведінку ?

Р: Може бути таке, що люди можуть використовувати певні християнські гасла, але не мати у собі абсолютно християнського духа. Таке, на жаль, буває. Ми знаємо історію інквізиції, частих воєн в ім'я релігії (хоча здебільшого вони відбувалися з політичних інтересів), зловживання владою релігійними лідерами. Врешті-решт, хто ж розп'яв Ісуса Христа як не релігійні лідери? Тому знову ж повторюю, що всі люди є гріховними. Християни також є у плоті, отожд гріховними людьми. Але якщо вони тримаються віри у Христа, то саме Христос, Logos, мотивує їх змінювати свою позицію. Насправді, ця мотивація працює, що є доведено.

І: На вашу думку, яку роль грає оточення у тому, як часто та чим допомагають? З вашого досвіду, оточення більше заохочує чи демотивує ?

Р: Залежно яке оточення: є оточення, що мотивує, а таке, що демотивує. Але оточення має потужну силу. Людина є істотою соціальною, і вона функціонує правильно виключно в суспільстві інших людей. Це дуже важливо для її мотивації до добрих діл. Може бути оточення циніків, навіть в якійсь релігійній спільноті – людей, які, скажімо, номінально визнають цю віру і їм нічого не хочеться робити. Звичайно, таке суспільство демотивує. Або може бути суспільство, яке гасить усяку ініціативу. Є й таке в релігійних спільнотах. Може бути інша ситуація, коли ти бачиш людей «гарячих», які щось роблять, і тоді у тебе автоматично з'являється бажання щось робити. Така психологія в нас. Тому оточення має дуже велике значення у тому, що ми робимо або не робимо.

І: Коли ви приймаєте рішення допомогти комусь, чи думаєте ви одразу про можливі втрати від цієї допомоги ?

Р: Людина має рахувати свої сили. Тому що, я, наприклад, можу переживати, що сьогодні десь в Сомалі діти вмирають від голоду. Але я маю враховувати те, як я можу їм допомогти, окрім своєї молитви. Тобто мої ресурси є обмежені, тому я

маю ними правильно розпоряджатися – моїми ресурсами любові. Мій ресурсу любові – мої гроші, мій час, моя увага та здібності є обмежені, тому мені потрібно це рахувати. Наприклад, іде жебрак, який просить в метро, то мені потрібно дати йому гроші чи ні? Серйозне питання про конфлікт любові і правди. Скоріше за все це – шахрай, який хоче витягнути мій ресурс любові, мої гроші, який я можу використати на благі діла. А він працює на мафію в Києві, яка контролює цих жебраків. Тому я маю бути розумним у тому, як я допомагаю людям. Є люди, які паразитують на моєму співчутті, які не хочуть змінюватися. Узагалі є такий гарний принцип християнського місіонерства, що краще бідному не просто дати рибу, а навчити його ловити рибу. Тому що, насправді, кожна людина має бути самостійною – такий є Божий план. Не залежати від інших та не використовувати свій потенціал, а працювати. Тому ефективна праця з безхатьками – це не годувати їх протягом усього життя, а допомогти їм вийти з цього становища, в яке вони потрапили з різних причин. Часто вони потрапили у це становище з власної вини, через якусь свою схильність до безвідповідального життя. І якщо я хочу їм допомогти, то я повинен зробити це правильно. Тому що іноді своєю допомогою я можу їм лише зашкодити, «вішаючи» їх на свої зусилля. Тож потрібно вчиняти розумно.

І: Як вам здається, важливо відчувати спорідненість з людиною, якій ти допомагаєш? Кому легше допомагати: знайомим чи незнайомцям ?

Р: Це у принципі продовження того, про що ми говорили. Знову таки: мій ресурс любові є обмеженим. У зв'язку з цим є певна ієрархія моєї любові, тобто деяких людей я покликаний любити більше ніж інших. Хоча це з першого погляду може звучати дивно. Наприклад, я покликаний любити мою дружину та своїх дітей більше, ніж дружину та дітей мого сусіда. Тому що я за них відповідальний. Тому, звичайно, спорідненим людям я повинен допомогти в першу чергу, порівняно з людьми, яких я не знаю. Через різні причини. Передусім, через якісь природні

причини. По-друге, з раціональних причин: споріднених людей я знаю краще, знаю їхні справжні потреби, можу проконтролювати, що вони роблять з цією допомогою. З незнайомим я не спроможний проконтролювати, що відбудеться з ресурсом, який я йому дав. Але я, насправді, коли комусь допомагаю, я зобов'язаний бути наскільки це можливо впевненим, що мій ресурс є правильно використаний. Бо у своєму християнському служінні я бачив багато ситуацій, в яких різноманітні шахраї використовували доброту людей. Саме така схема руйнує ініціативи служіння людям. Тому правда і любов мають йти в гармонії.

І: Як ви вважаєте, чи може християнин мінімально допомагати іншим і вважати, що це місія Бога комусь допомагати, а він має в першу чергу хоча б спасти себе?

Р: Мені здається, що це якесь дивне християнство, яке не має нічого спільного з вченням Ісуса Христа. Був один проповідник, який говорив, що ми є Божі руки та Божі ноги на цій Землі. Тобто Бог діє через нас, через людей. В Біблії написано, що небо – Господу, а землю він дав синам людським. Тож за те, що відбувається на землі, відповідальні самі люди. І ми повинні так допомагати один одному, щоб наше життя було хорошим. Це наша відповідальність. Не можна казати, що ось я роблю щось мінімально, а ти, Боже, сам зроби все інше. Я повинен робити те, що я можу, згідно з моїми силами. А мої сили – ресурс обмежений, я повинен це визначити. Водночас я маю місію – я живу на цій землі, щоб робити добро. Це є основний зміст мого життя: робити життя інших людей кращим, залишити після себе цю планету трішки кращою, ніж я її бачив. Це – сенс, для якого ми прийшли на цю землю, це – зміст життя людини. Звичайно, кожен має свою «ділянку». І я відповідальний за свою ділянку й діяти в її межах. Я вірю, що над цим всім є Боже провидіння, але Бог не буде діяти без нас. У Біблії є такий промовистий епізод, коли Бог каже: «Шукав я людину, – і далі каже: Не знайшов». Тобто Бог може не знайти людину. Ось Бог говорить Аврааму: знайди мені 50 праведників в Содомі

й Гоморі, заради яких я маю втручатися в ці міста, знайди хоча б 10. Тому Богові потрібні люди. Якщо не має людей доброї волі, які можуть реалізувати Божий задум, тоді історія йде у дуже поганому напрямку.

І: З вашого досвіду, які чинники зупиняють вас допомагати ?

Р: Передусім, певно, недовіра, чи до людини чи до контексту. Тобто чи контекст, у якому я допомагаю, є правдивим. Чи мій ресурс не йде на якесь шахрайство. Чи варто інвестувати свої сили та ресурси для цієї ситуації. Хоча також є багато різних прекрасних історій християнських благодійників, які говорили, що нехай буде 99% шахраїв, то хоч 1% допоможу. Це благородна позиція. Але якщо йдеться про мене, то мене це може мене зупинити.

І: А яка вагомість ситуативних чинників, як-от настрою?

Р: (сміється). Звісно, ми всі гріховні і слабкі. Тому настрій також має на мене вплив. Так буває. Але моє християнство полягає у тому, щоб максимально підпорядкувати себе владі Божій, тобто якимось християнським стандартам. В ідеалі на мене це не повинно впливати, але таке, на жаль, може траплятися.

І: І заключне питання: як людини боротися зі своїм егоїзмом?

Р: Егоїзм є притаманним для будь-якої людини, християнина та нехристиянина. Як з ним боротися? Передусім, це його визнати як факт. По-друге, ми повинні прийти до того, у кого не має егоїзму, хто може нам допомогти хоча б своїм образом та прикладом. Однозначно це є Бог, це є Ісус Христос, який показав нам приклад життя людини, у якій не має егоїзму, а натомість досконалий альтруїзм та найбільш благородна любов – агапе. До того ж мені потрібно робити це не одноразово, а кожен день. Ісус нам говорить таку заповідь: хто хоче йти за Мною, хай він зречеться самого себе. Не просто одного разу, а практика показує, що це треба робити системно, багато разів на день, можливо. Зречтись себе та взяти свій хрест та йти за Христом. Хрест – це, мається на увазі, свою місію, своє служіння.

Тому у цьому потрібно практикуватися. Перемога над егоїзмом – це постійне практикування. Коли ми ходимо у гуп, то ростуть наші м'язи. У цьому також можна рухатися до все більшої досконалості.

Додаток Д

Транскрипт напівструктурованого глибинного інтерв'ю на тему «Роль релігії у просоціальній поведінці людини»

Дата: 20.05.2020

Тривалість: 50 хв 37 сек.

Респондент: респондентка 7, 22 роки, греко-католик, студентка
магістратури УКУ спеціальності «Історія»

І: Розкажи, будь ласка, трішки про те, як відбувалося твоє становлення як релігійної людини.

Р: Це, насправді, був дуже довгий процес, тому що з дитинства ми росли у протестантській сім'ї, батьки ходили до баптистів (а наскільки я правильно розумію, як ця церква називається). І я ходила з ними, але я не була дуже активним учасником в останній період, і десь у десятому, може, класі наша сім'я перестала ходити у ту церкву через певні внутрішні проблеми. А мені там у принципі не дуже подобалось: я не могла знайти спільну мову особливо з дітьми у цій церкві. Ну, і пізніше тато обрав греко-католицьку церкву, ніби як альтернативу. Спочатку для мене це було шоком, бо це був дуже різкий перехід, адже це дуже інша конфесія, і вона порушувала для мене дуже багато всього, що мене вже навчили у протестантській церкві, але потім адаптаційний період тривав десь років 5, напевно. Потім мені почало подобатися, я почала ходити до церковного хору, і мені це дуже сильно допомогло зрозуміти структуру Літургії. І нарешті, я думаю, що цей процес встановлення завершився власне у Українському католицькому університеті, тому що, по-перше, у нас були соціалізовані предмети по літургії, по історії церкви, де я почала щось розуміти. А по-друге, у нас була катехизація. І нарешті я пішла у церковний хор, де ми уже сумлінно займалися догматикою, а швидше стародавніми піснями та розпівами. І також я познайомилася із католиками, а зараз я волонтер однієї молодіжної

католицької організації, у якій ніби завершився цей процес. Я, напевне, дуже довго говорю...

I: Ні, це нормально, адже ти даєш відповідь на питання так, як тобі задається краще відповісти.

Р: Якщо так сформулювати, то я зараз позиціоную себе як греко-католичка, але усе-таки з нахилом у католицизм. Я дуже поважаю східну Літургію, але я просто зараз більше працюю з католиками або волонтерю з католиками.

I: Чи бачиш ти розрізнення в поняттях «вірянин» та «релігійна людина». Чи ти вживаєш ці поняття на позначення себе?

Р: Ну, насправді, я вперше чую такий конструкт. Це цікаво доволі. Зазвичай вживають слово вірянин або парафіянин, але, чесно кажучи, воно має для мене якийсь такий східний контекст, швидше православний. Зазвичай кажуть «віряни Православної церкви». Греко-католики більше вживають парафіянин, якщо стосується конкретної парафії, а так є просто конфесійна ідентифікація, тобто греко-католик, або католик, або православний, або протестант. Релігійна людина... Чесно кажучи, у мене таке враження, що це якийсь опис з боку атеїстичної або агностичної частини людей. Ну, мені б не сподобалося, якби мене так називали.

I: Як ти ставишся до твердження, що релігійна людина – це та, що більшою мірою пов'язана з догмами та ритуалами?

Р: Ну, я хіба можу сказати що це твердження правильне, якщо сприймати фразу «релігійна людина» як щось позитивне, напевно. Дуже складно класифікувати релігійних людей всередині церкви, знаходячись насправді всередині неї. Тому що є ті, що постійно у храмі, а є такі, що приходять тільки на великі свята, а ще є ті, що приходять і при цьому не вірять. Тобто якась така диверсифікація на три частини. Скільки я спілкувалася із знайомими християнами, то у принципі вони завжди так говорять, що є такі три частини вірян. Щодо греко-католицької церкви, то вона має певні правила, за якими доволі легко ці частини розрізнити.

Наприклад, ті хто постійно в церкві, то вони сповідаються кожного місяця, тому що це є більш-менш припис. Ті, хто приходить тільки на великі свята, сповідаються один раз на рік, і це є така кінцева межа належності до церкви. Якщо вже раз у рік не посповідався, то ти чисто теоретично до церкви не належиш.

І: Якщо говорити про образ християнина, які у тебе асоціації виникають з цим образом? Опиши, що це за людина.

Р: Цікаво доволі, що при слові християни я передусім думаю про протестантів, тому що вони просто люблять вживати це слово. Я маю багато друзів протестантів, спілкуюся з ними. Але оскільки у них є дуже багато різних течій, то вони в основному називають себе християнами. А у нас панує більше конфесійна назва: я не чула, щоб «християни» вживали навіть священники дуже. У звертанні частіше говорять або діти Божі, або брати та сестри. Щодо загального уявлення про християн, то воно у мене специфічне у силу того, що я – історик. І коли мені говорять про християнство, то я думаю про західну християнську цивілізацію. Тобто римо-католицьку церкву, яка панувала у Європі у період, який я вивчаю (Середньовіччя). Для мене це важливо, тому що цей концепт – дуже загальний, який існував поза межами країн і тоді християнська цивілізація була таким універсальним поняттям. Наприклад, паломники з Іспанії, Італії могли зустрітися в одному місці, і так як вони християни, то вони будуть поводитися як брати та сестри. В принципі, таке саме поняття я перенесу на сьогоднішній день, тобто, це якась світова цивілізація, яка існує паралельно з іншими релігіями, просто з людьми, що не вірують. Всередині неї є багато братніх зв'язків. Наприклад, коли я була в Торонто й йшла в церкву, то люди яких я там вперше і востаннє зустріла, були мені як брати і сестри, бо вони християни.

І: Якщо уявити в діяльнісному аспекті, що ця людина [християнин] робить?

Р: Для мене дуже важлива догматика Церкви, знову ж таки через те, що я займаюся історією Католицької Церкви, я пишу диплом з папського права. Тому

для мене важливо, щоб вона вірила в ряд норм, при тому вони не є якимись загальними, типу, «Ісус Христос – Божий Син», а мені також важливо, щоб людина вірила в таїнства – священство, шлюб, елеопомазання. Мені важливо, щоб вона вірила в спасіння та не було якогось такого розпачу, тому що я дуже не люблю, коли є якийсь розпач. Наприклад, серед ранніх протестантських рухів він зустрічався у тому, що Бог обрав лише певну кількість людей, а інші - не спасуться. Цей оптимізм та надію одразу видно у християнини, який вірить, що кожна людина спасеться, навіть найбільший грішник. Ну, для мене ще важливо, щоб християнин волонтерив і дуже багато робив добрих справ, але це є наслідки спільноти, бо в нас, в УКУ, такого багато.

І: У суспільстві є уявлення, що християни – добріші за інших та вони частіше допомагають іншим. Що ти думаєш про це уявлення ?

Р: Я думаю, що... як сказати...Думаю, що є багато, дуже багато добрих людей, навіть поза християнством, які спасуться своїми добрими ділами. Тому що я переконана, що не лише християни будуть врятовані, а й ті, хто не мав змоги повірити через певні обставини середовища. То через те, що вони самі по собі добрі, Бог їх виправдає. Це не тільки моє власне переконання, так переважно говорять в Церкві. В принципі, серед християн є дуже багато злих людей. Єдине, в що я вірю, це те що, якщо ти християнин, то в тебе набагато більший обов'язок: ти знаєш, що не можна жити лише для себе; ти знаєш, що потрібно робити добрі справи, якщо ти їх не робиш – то ти грішиш набагато більше.

І: Як ти вважаєш, яка роль оточення в тому, як людина надає допомогу, як часто та коли ?

Р: Думаю, це визначна роль. Знову ж таки, скажу по своєму університету, тому що в нас волонтерство та допомога, напевно, поставлені на рівень культу (*сміється*). Люди, які вступають до університету та майже не знайомі з волонтерством, на жаль, такі реалії, що це, переважно люди з Східної України чи Центральної. Навіть я до університету бачила волонтерство, як галочка в резюме,

щоб тебе кудись прийняли (*на роботу*), хоча я ходила в церкву. Але такі люди потрапляють в спільноту, де дуже багато студентських організацій, де волонтерство поставлено на дуже важливий рівень, де від нього залежить стипендія, наприклад, й інші речі. Плюс, є загальна атмосфера, що волонтерити – це класно. І такі люди починають волонтерити. Звісно не всі, це залежить від людини. Але я бачила, як ця атмосфера змінює людей і особливо, якщо середовище комфортне тобі і вони тобі показують, що волонтерити та допомагати іншим – це реально класно, ти починаєш підтягуватися до їхніх стандартів. Таке ставалося ці мною, хоча це був дуже тривалий процес, тому що я боялася волонтерити перші кілька років в УКУ. Але це переважно стається. Так само я знаю з Могилянкою, в принципі: багато людей, які вступають до Могилянки також спочатку думають про волонтерство, як галочку в резюме, а потім вчаться ловити від того кайф.

І: На твій погляд, яка головна мотивація людей, які вірять в Бога допомагати ?

Р: Це складне питання...зараз я подумаю. Насправді, складно сказати про головну мотивацію, тому що є багато різних думок, які одночасно виникають в голові. Деякі потрібно взагалі відкидати, як там корисливі якісь. Більшість людей, коли вони допомагають, то вони очікують, що Бог їм поверне взамін або ця сама людина зробить їм щось добре. Звісно, ми всі люди, але ці думки необхідно відкидати, бо вони суперечать християнству. А головна мотивація таких «чистих» християн – це любов до ближнього, яка є елементом любові до Бога, тобто любити Бога у своєму ближньому. Коли я думаю про таку любов, то я думаю про святих. Для мене зразком допомоги ближньому є Філіп Неррі. Не знаю чи знаєш про такого хорошого католицького святого, який опікувався дітьми. То в нього така любов до Бога проявлялася у любові до ближнього, тому для мене це є ідеал.

І: Як ти думаєш: любов до ближнього мотивують людей, які не вірять в Бога, допомагати іншим ?

Р: Це хороше питання. Мені треба згадати якихось хороших атеїстів. Ну, насправді, я не знаю мотивацію тих добрих атеїстів, але мені здається, що вони керуються совістю, моральним стержнем всередині. Вони просто не прив'язують його до Бога. В нас були курси «Морального богослів'я», де ми вивчали всю структуру совісті. Я усвідомлюю, що це теж частинка Бога закладена в нас, для того, щоб говорити нам, що правильно, а що – ні. Ці люди просто керуються цією частинкою, але вони не з'єднують її з Богом.

І: Якщо говорити про роль Ісуса в мотивації просоціальної поведінки, як би ти описала цю роль ?

Р: Як вона сприймається, чи як для мене Він важливим, чи як вона в суспільстві сприймається ?

І: Я думаю і те, і те. Але ти можеш обрати щось одне.

Р: Давай я коротко на два відповім. Якщо я думаю про Ісуса і мотивацію якоїсь такої доброї поведінки в суспільстві, то знову ж таки я думаю переважно про протестантів, тому що в них це більше як друг, який тебе мотивує. В цьому немає нічого поганого, це дуже класно. Просто в католицькому середовищі йдеться більше про святих, тому що Ісус був таким ідеальним, святі теж сприймаються майже ідеальними, але все таки показують людський приклад. Ну святі або Богородиця. В нас якось акцент йде в цей бік. Щодо мене самої: насправді в мене було дуже багато сумнівів на межі «Чи вірити в Ісуса». Зараз я в Нього вірю, але як приклад мені важко Його сприймати, тому що він Бог, надто ідеальний. Я знаю, що це є ідеал до якого варто прагнути, але в якихось конкретних життєвих обставинах мені важко застосувати Його ідеал . Тому я теж стараюся думати про святих.

І: Як тобі здається, наскільки важлива роль релігійної громади в мотивації просоціальної поведінки ?

Р: Релігійна громада – це дуже специфічне для мене місце, тому що в Середньовіччі чи в пізніші часи, коли всі вірили, релігійна громада була справді спрямована назовні: багато комунікувала з іншими людьми. Зараз, в доволі атеїстичному світі, я бачу релігійну громаду як якийсь такий прихисток, куди можна прийти та знайти однодумців, побути з ними певний час, розвинути з ними духовно, власне також там попрацювати на волонтерських засадах. Але ця співдія із суспільством відбувається вже поза цією громадою, кожен іде після зустрічі й робить щось для суспільства. Потім знову збираються, наприклад, в понеділок обмінюються думками, духовним єднанням. Чому я бачу цю модель? Тому що, наприклад, коли я переїжджала до Львова, коли Аня (*сестра*) переїжджала в Швецію, приблизно все так і виглядало. На новому місці дуже важко. Ти просто шукаєш християн, переважно католиків, з якими ти можеш поділитися цими думками або просто перебувати як з рідними людьми. Потім ти вже поза цією спільнотою робиш щось для суспільства, а сама громада існує для підтримання духу християн. Думаю, це певний недолік, що ці громади так мало контактують з суспільством. Наприклад, протестантські спільноти набагато більше контактують з суспільством, але це недолік сучасного атеїстичного світу, де християнину необхідно десь заховатися і переконатись, що вірити в Бога – це так само нормально і що є такі самі люди, як він.

І: Чи можна тоді сказати, що ти вважаєш, що спонукати людей допомагати іншим не є головним завданням релігійної спільноти, а радше підтримка духу – ключове завдання?

Р: Я проти будь-якого активного спонукання до допомоги, навіть у релігійній громаді. Я проти того, аби в Церкві заставляли волонтерити або в Університеті. Тому що це має бути особистий вибір людини і якщо вона не може, то не має бути осуду. Чому я так думаю? Перші роки в УКУ, який я розцінюю як дуже велику релігійну громаду, я дуже боялася волонтерити, мені дуже допомогло, що мене ніхто не засуджував: інші ходили волонтерити, а я собі просто вчилася. Або

в церкві у Вінниці я теж була досить активною, але перед ЗНО я не могла волонтерити. Ніхто не осуджував і це нормально сприймалося, що давало мені відчуття внутрішнього комфорту. Тому що якщо всі довкола волонтерять, а ти не можеш або з якихось причин боїшся, тоді це некомфортно, коли тебе примушують. Є громади, в яких це правило на рівні комуністичної спільноти. Я дуже проти такого. Релігійна громада має акцентувати увагу на вихованні духовних цінностей, релігійній освіті, тому будь-яка релігійна громада, чи це Католицький університет, чи це маленька групка при парафії мають займатися вивченням Святого Письма та Катехизму. Люди після Радянського Союзу цього не знають, тому що їх ніхто не вчив. Це має бути основне.

І: Ти якось сказало, що волонтерити, це в УКУ ніби культ, тобто релігійна спільнота, до якої ти належиш і УКУ відрізняються, тому що останній постійно займається промоцією тих соціальних норм «допомоги ближньому».

Р: Ця промоція відбувається не з верхівки. Це – дух студентства. Якщо почитати місію УКУ, то йдеться про складові «С» : свідчити, служити, спілкуватися. Свідчити – про Бога, спілкуватися – між собою й викладачами, й служіння, що є теж дуже важливим. Це служіння – не лише волонтерство. Наприклад, викладання або приязне ставлення одне до одного – теж служіння. Окрім цього є неволонтерські студентські організації, як моє «Співтовариство істориків», де ми організовуємо лекції. Я б не назвала цю діяльність волонтерською, але це – служіння. Волонтерство і допомога іншим є в самій спільноті. Тобто, це студентські спільноти, які цим займаються, це спільнота «Еммаус», до якої входять неповносправні, що живуть в колегіумі, і студенти з ними часто бачаться. Це є такий собі примус до інклюзивного спілкування, що у певні години студенти мають прийти поспілкуватися з неповносправними. Але це через те, що у нашому суспільстві неповносправні є відкинутими. Якщо контакти з неповносправними вважати примусом, то це єдиний примус до волонтерства

I: Ти згадувала примус і щодо релігійної спільноти. Під примусом ти розумієш заклик, наприклад відвідати якийсь сиротинець чи це буде багаторазове повторення «допомагайте іншим»?

R: Можеш, будь ласка, повторити, бо я не почула?

I: Під примусом, що ти маєш на увазі. Я зрозуміла це як заклик до певної діяльності. Наприклад, священник говорить, що усі мають піти до певного сиротинця і допомогти дітям. Чи примусом ти також вважаєш нагадування в церкві «допомагайте ближньому і це основна місія християнина» ?

R: Ні, другий варіант я не вважаю примусом. Може священник може бути зацикленим на цій темі: всі ми люди. Просто коли говорять, що щось є важливим – це не примус. Примус – це, коли говорять, як в нас було в колегіумі, що о 9 вечора у понеділок ми збираємося. Тоді відбувалися постійні зустрічі в одному крилі (колегіумі), ми могли піти в «Еммаус» лише спілкуватися, а не допомагати якимсь чином. Це легка форма примусу, тому що ми все таки збиралися. Але ти абсолютно добровільного міг вступати в певні волонтерські організації. Зазвичай кидають клич «Потрібні волонтери» і люди долучаються чи ні. Примус – це тоді коли відверто говорять прийти й щось зробити. Мені дуже нагадує Радянський Союз, тому я це дуже не люблю.

I: А от коли ти спостерігаєш реакцію твоїх друзів знайомих на такі заклики допомоги в наказовій формі, їх це відштовхувало допомагати чи ти такого не спостерігала ?

R: Коли ми так ходили так з примусу до неповносправних, це лякало мене саму. Я ніколи не контактувала з ними, а вони є як фізично, так і розумово неповносправні. Я боялася таких людей. В дитинстві мене завезли в такий сиротинець з неповносправними і тоді мені, як дитині, було дуже страшно. Людям, які до цього не звикли, не приємно, вони не знають як поводитися. Досі не знаю ефективного методу, тому що допомога чи спілкування з неповносправним – це великий бар'єр, який треба перейти. Коли тебе конкретно

приводять до них і говорять, що це нормальні люди, тобі просто треба трішки поговорити в спільноті, хоча це примус - можливо воно працює. Але це залежить від того, наскільки людина була залучена у волонтерство з такими людьми, або наприклад для людей, які вступали на «соціальну педагогіку» це частина професії, то вони легше сприймали такі заклики.

І: Добре. Якщо переходити на макрорівень, чи між суспільствами є якесь розрізнення, що певне суспільство здатне більш допомагати, а інше – менш? І для цього є певні передумови.

Р: Звісно, я в це вірю. Тому що я історик і я вірю в колективну ментальність, що є психологією, не скажу що народу, але якоїсь ширшої спільноти, яка дуже залежить від політичних режимів, що були до того і яка дуже залежить від загального настрою в народі, наприклад, економічна ситуація. Бідніші народи, які не мали жорстоких режимів, будуть більше допомагати. Багаті народи, які живуть в демократичних державах, можуть допомагати, як це Данія робить, але їхня мета – це самоствердження. У нас дуже складна ситуація, але й найбільш очевидна. Після того, як у нас був тоталітарний режим в радянський період, в нас втрачена довіра серед населення. 70 років нас вчили нікому не довіряти, а це дуже сильно впливає на волонтерство. До нас нещодавно приїжджав професор з Америки, який повідомив, що актуальною темою є діяльність радянського уряду щодо знищення довіри в населення. Були поняття «ворогу народу». Таке населення буде менше допомагати один одному, й ставитися вороже один до одного. Я працювала в музей, де займалася транскрибуванням записів старих людей. У них видно, яких людей режим сильно зачепив. Вони не вірять в допомогу, дуже негативно ставляться до чужинців. Ті, які були в заслання, але зберегли прив'язку до своєї землі, говорили, що люди, які прийшли – радянські росіяни, вони не наші. Ці люди з заслання вчили своїх дітей волонтерити, навіть перебуваючи в діаспорі. Тобто все залежить від того, наскільки є високим рівень

довіри в суспільстві, наскільки ти віриш, що група людей довкола не зрадить тебе. Це сильно залежить від політичних режимів.

I: Тобто ти б сказала, що рівень соціальної довіри впливає загалом на те, наскільки люди готові допомагати в певному суспільстві?

Р: Так, але цей рівень соціальної довіри не контролюється людьми зсередини, а часто - ззовні. Соціальну довіру дуже легко зламати, як посіяти страх, а відбудова її - досить складним є завданням.

I: Чи здається тобі, що в суспільствах, які визнаються як більш релігійні, буде зв'язок з тим, що вони будуть більше допомагати іншим?

Р: По-перше, це залежить від релігії. Я б не сказала, що буддизм це релігія, яка допомагає сильно один одному, з ісламом – усе досить складно. Щодо християнстваЯкі країни досить релігійні. Італія...Думаю, це більше залежить від політичних режимів, маю на увазі довіру в спільноті. Навіть якщо суспільство релігійне, а в нього поселили страх, то вони все одно будуть менше допомагати.

I: Чи релігія може посилювати антисоціальну поведінку ?

Р: Маєш на увазі не допомагати, ховатися від людей ?

I: Антисоціальна поведінка – це скоріш крадіжки, вбивства, протилежна до соціальної поведінки. Не працювати, шкодити іншим.

Р: Я б сказала, що справжня релігія, принаймні християнство. Ну знову ж таки, частина мусульман вірить, що треба вбивати невірних, частина – не вірить. В те лізти я не хочу. Щодо християнства, то прямі догмати християнства, крім випадку хрестових походів, напевно ніколи не закликали до того. Те, що можна спекулювати релігією та заохочувати до такого (*антисоціальної поведінки*), це так. Хрестові походи – це була така спекуляція. Дуже багато випадків існують якогось жорстокого поводження всередині Церкви, а люди поза нею – сильно осуджують її за це. Наприклад, спалювати відьом, хоча це великий стереотип. Якщо розбиратися в ментальності людей і те, що говорила Церква, то спалення –

був спосіб порятунку людей від єретиків, врятувати інших людей, що не заражені єрессю. Церква може приймати неправильні рішення. Церква - спільнота людей, а люди – грішні. Але щоб вона заохочувала робити щось недобре, пояснюючи що це нормально, я в це не вірю.

I: Якби тебе попросили уявити суспільство, в якому немає релігії. Тобто релігії ніколи не існувало. Яким би тобі сучасне суспільство тоді було ?

Р: Комуністичним (*сміється*). Я просто уявила Східну Україну десь років 50 тому. Там добрі люди керуються совістю.

I: Як тобі здається, чи допомога завжди дорого коштує ?

Р: В якому значенні «дорого» ?

I: Комплексно. В сенсі всіх незручностей, що з цим пов'язані: фінансові та часові витрати, зусилля, моральні збитки.

Р: Це залежить від кожної людини, тому що вона обирає певен рівень допомоги. Можна допомогти 1 грн для хворих, а можна віддати багато тисяч. Так само щодо фізичної допомоги: я наприклад знаю хлопців, які жили в колегіумі. Коли ламався ліфт, вони допомагали спускати неповносправну людину. Не думаю, що це було дуже затратним, це займало десь три хвилини на день, кілька днів. Вони не докладали багато зусиль. Але це була дуже важлива допомога як для тієї людини, так і для спільноти. Тому допомагати можна з маленькою затратою енергії. Наразі я волонтеру в католицькій організації, в якій я веду соціальній мережі з дому. Не думаю, що це дуже затратно. Треба знайти свою нішу, яка тобі подобається і відповідає твоїм часовим та фінансовим можливостям.

I: В нас у суспільстві люди схильні допомагати знайомим чи незнайомцям ?

Р: Знайомим. Я б сказала, що так є у більшості випадків. Знову ж таки це через радянське минуле, про яке я говорила.

I: Якщо ще раз згадати волонтерство в університеті, які типи ти б виділила. Які діяльності на допомогу іншим є найбільш розповсюдженими ?

Р: Ну, робота з неповносправними у різних вимірах. По-друге, тьюторинг, наставництво – допомога старших студентів молодшим, або викладачі можуть допомагати студентам у вільний час. Це стосується кар'єрного зросту, профорієнтаційного напрямку або навчання. Церковне волонтерство: ті, хто прислуговують, ті, хто допомагають духовно-пасторальному відділі. Найбільший масив становлять студентські організації: це люди, які виходять назовні, допомагають в сиротинцях, герентологічних центрах, збирають кошти для онкохворих. Цей четвертий тип є найбільш поширеним в УКУ.

І: Як ти думаєш, наскільки важливо відчувати споріднення з людиною, якій ти допомагаєш ?

Р: Мені складно відчувати споріднення з незнайомою людиною. Я – інтроверт. Деякі люди, котрим я допомагала, були мені неприємними. Я допомагала заради самої ідеї. Знаю, що це неправильно, треба любити усіх людей, особливо тих, яким ти допомагаєш. Це складно особливо при роботі з неповносправними. Коли ти допомагаєш людині, і ти знаєш, що вона нічого доброго тобі не зробить, а може й навіть образить, тому що вона така людина. А зараз вона звернулася за допомогою. Думаю, що це не має грати якоїсь ролі. Ідея допомоги має переважати.

І: Ідея братської любові є наскрізною у Біблії. Як би вплинула відсутність цієї ідеї на розуміння потреби допомоги ?

Р: Якби цієї ідеї не було, то це був би Старий Завіт. Є один вибраний народ, де допомога надається зазвичай представнику свого народу, можеш приймати чужинця, але це не братня любов, а суто така порядність. Переважно ж ти допомагаєш якійсь маленькій спільноті. Новий Завіт вже вводить цю братню любов для всіх.

І: Тобто концепт «братня любов» розширив коло людей, яким треба допомагати ?

Р: Ну, так. Це стосується усіх людей Всесвіту. Праведники і святі вони мають молитися за нас, за цього життя, це дуже масивний концепт.

І: У суспільстві є очікування, що релігійні люди мають допомагати, що це їхній обов'язок ?

Р: Так. Це дуже заважає спілкуванню між людьми. Я можу дуже багато говорити про сприйняття в нашому суспільстві релігійних людей, тому що я багато мала неприємних випадків. Коли ти говориш про свою конфесійну приналежність, людина, яка проти Бога, починає різко негативно до тебе ставитися. А коли ти говориш, що комусь не допоміг, то відповідають «як же так ? ти ж християнин» Це дуже негарне сприйняття, мені воно не подобається.

І: Але роль цих очікування, наприклад щодо християн і що вони мають допомагати. Чи відіграє це очікування вагому роль у наданні допомозі іншим? Чи очікування спонукають людей виправдовувати ті очікування, які мають щодо них ?

Р: Думаю, що частина людей прагне відповідати цим очікуванням. Але тут йдеться не про християн. Тобто вони виправдовують очікування не через те, що вони християни, а наприклад тому що частина людей в УКУ і всі волонтерять, тому я буду якийсь не такий, якщо я не буду волонтерити. Це якісь спільнотні очікування. Або, якщо в сім'ї прийнято допомагати іншим, а ти не допомагаєш. За це тебе осуджують і ти починаєш допомагати. Те, що я християнин – навряд чи так спонукає. Християни сидять у своїх локальних спільнотах, тому що світ дуже атеїстичний і дуже специфічно нас сприймає.

І: Якщо говорити про відмінності між християнськими конфесіями, як тобі здається, чи різні норми допомоги іншим просувають різні конфесії ?

Р: Так, я впевнена, що ці норми дуже різні, тому що ці конфесії бачать допомогу дуже по-різному. Протестантські конфесії ставлять на перше місце місійність, тобто повернути людину до Бога, навіть якщо це повернення буде через приклад допомоги сиротинцю, все одно місія є повернути людину. Серед католиків та

греко-католиків такого не має, є радше допомога через любов до ближнього. Про православних не можу сказати, тому що в мене добрих стосунків з ними майже не було. Тут йдеться не про різницю в конфесії, а про те, що в самій конфесії є різні течії, які думають про допомогу в той чи інший спосіб. Найяскравіше це видно по орденах чернечих згромаджень: є Сестри Службниці, які працюють в шпиталях, а є «Сестри Воплоченого Слова», які допомагають матерям або дітям-сиротам. Величезний орден францисканців займається проповідництвом. Вибір людини здійснюється в межах конфесії, але в тому напрямку, який схвалює вона.

I: Наостанок, як ти думаєш: схильність допомагати вона радше вроджена чи набута ?

Р: Я вірю, що всі люди від народження – добрі. Злими їх робить оточення або певні дорослі чи дитячі травми. Людина народжена допомагати. Але, на жаль, дуже багато проблем ставлять людину в становище, коли вона не допомагає. Тоді цю схильність треба набувати в кращому оточенні.

